

VYPLATÍ SE ROZUMĚT POLITICE?

Občanské vzdělávání
Klíč ke svobodě a prosperitě občanů

Ondřej Kalina | Ondřej Matějka | (EDS.)

Má-li naše demokracie své nedostatky, musíme překonávat ty nedostatky, ale ne překonávat demokracii... Demokracii dělají demokrati a lepší demokracii lepší demokrati.

Tomáš Garrigue Masaryk

VYPLATÍ SE ROZUMĚT POLITICE?

Občanské vzdělávání

Klíč ke svobodě a prosperitě občanů

Ondřej Kalina | Ondřej Matějka | (EDS.)

Vyplatí se rozumět politice?
Občanské vzdělávání. Klíč ke svobodě a prosperitě občanů

Autoři: Ondřej Kalina, Ondřej Matějka, Werner Böhler, Petr Čáp, Tomáš Protivínský

Odborný koordinátor: Alena Falathová

Překlad: Helena Schmittová

Jazyková korektura: Marie Reslová

Obálka a sazba: Hana Dovinová

Vydavatel: Konrad-Adenauer-Stiftung

www.kas.de/tschechien

©Konrad-Adenauer-Stiftung

Autoři této publikace vyjadřují ve svých příspěvcích své osobní názory.

OBSAH

8 | ÚVOD

12 | OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

<i>Význam občanského vzdělávání.....</i>	<i>12</i>
<i>Struktura občanského vzdělávání v České republice.....</i>	<i>17</i>
<i>Role státu / občanské společnosti / podnikatelů.....</i>	<i>21</i>
<i>Občanské vzdělávání v oblasti školství.....</i>	<i>23</i>
<i>Občanské vzdělávání dospělých a další vzdělávání.....</i>	<i>25</i>
<i>Závěry a doporučení.....</i>	<i>30</i>

33 | OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V NĚMECKU

<i>Občanské vzdělávání v Německu.....</i>	<i>34</i>
<i>Struktura občanského vzdělávání v Německu.....</i>	<i>35</i>
<i>Role státu / občanské společnosti / podnikatelů.....</i>	<i>40</i>
<i>Občanské vzdělávání v oblasti školství.....</i>	<i>50</i>
<i>Občanské vzdělávání dospělých a další vzdělávání.....</i>	<i>57</i>
<i>Závěry a doporučení.....</i>	<i>60</i>
<i>Občanské vzdělávání – dlouhodobý úkol.....</i>	<i>65</i>

66 | O AUTORECH

68 | ZASTOUPENÍ

KONRAD-ADENAUER-STIFTUNG V ČESKÉ REPUBLICE

70 | POUŽITÁ LITERATURA

ÚVOD

My, Evropané, máme teprve pár desítek let to štěstí, že můžeme žít ve svobodné a demokratické společnosti. Navíc dnes zažíváme i historicky nejvyšší míru blahobytu. Stalo se pravidlem, že tento stav pokládáme za něco zcela normálního a běžného. To je ale velký omyl, který neodpovídá skutečnosti. Stačí zalistovat v knihách dějepisu a zjistíme, že situace, kterou právě teď v Evropě prožíváme, je zcela nová a není pro náš kontinent běžná. Poprvé v tisícileté historii Evropy můžeme žít v politickém systému, v němž vládne mír, naše svobody jsou garantovány a chráněny ústavou a stát nám zaručuje nesčetná práva, která chrání nezávislá justice. Díky tomu může každý z nás svobodně rozhodovat o svém životě a utvářet ho podle svých představ.

Velmi dobrou životní úroveň máme nejen díky tržnímu hospodářství a sociálnímu systému, ale zejména díky právnímu státu a demokratickému politickému uspořádání. Hodnotíme-li úspěchy a neúspěchy států, neměli bychom sledovat pouze HDP a další ekonomické ukazatele. Stejnou pozornost bychom při hodnocení moderní společnosti měli věnovat i kvalitě demokracie a právního řádu. Pouze společným působením obou faktorů získáme věrohodný ukazatel o stavu dané země. Podívejme se na příklad z nedávné minulosti: v Evropě to byly právě země s vysoce vyvinutou demokratickou a právní kulturou, které byly schopny relativně dobře překonat nedávnou finanční krizi.

Na rozdíl od autoritářských forem vládnutí je demokracie otevřený a dynamický systém, který není nikým předem nadiktován. K tomu, aby demokratický právní stát mohl dobře fungovat, musí splnit několik základních podmínek, které by se daly shrnout v konstatování, že demokracie potřebuje především demokraty. Demokracii totiž neustále nově a nově utvářejí lidé – občané. Tím se stává odrazem společnosti. Proto je pro ni klíčová aktivní účast občanů, kteří nejen využívají své volební právo, ale také se občansky vzdělávají a angažují.

Je to výzva především pro mladé demokracie. V Německu, v období Výmarské republiky, jsme se mohli přesvědčit, že demokratický systém může selhat, pokud nemá dostatek demokraticky vzdělaných občanů. Stejně tak, jako se sportovec-začátečník nemůže hned stát olympijským vítězem, nestávají se ani občané při přechodu z autoritativního režimu do demokracie automaticky demokraty. Sportu i demokracii se člověk musí naučit, zažít si pravidla a poctivě trénovat. Každý demokratický právní stát proto nutně potřebuje i systém občanského vzdělávání, který zajistí, aby si občané uvědomovali základní principy demokratického zřízení, různých ideových a hodnotových směrů a také znali ústavní konsenzus. Pouze díky dostatečné znalosti demokratického právního uspořádání, způsobu fungování demokratických institucí a dalších souvislostí je možné, aby se u občanů rozvinula a posílila i kompetence demokraticky jednat.

Občanské vzdělávání v demokratickém slova smyslu nesmí být v žádném případě zaměňováno s indoktrinací nebo propagandou. Propaganda je násilnou formou přesvědčování v autoritářských a totalitních režimech a je zaměřena na potlačení kritického myšlení obyvatel. Demokratické občanské vzdělávání je jejím pravým opakem. Občanské vzdělávání zprostředkovává pluralitu názorů, rozvíjí u občanů kritické myšlení a tím posiluje jejich schopnost se politicky rozhodovat. Občané jsou pak schopni utvářet své názory na základě racionální úvahy, zvažují fakta a nezakládají svá rozhodování pouze na emocích, které jsou živnou půdou populismu. V Německu máme základní principy občanského vzdělávání ukotveny v takzvané „Beutelsbašském konsensu“. Patří mezi ně zákaz indoktrinace (učitelé nesmí vnucovat své myšlenky žákům, naopak mají žáky stavět do takových pozic, v nichž si budou moci sami vlastní mínění vytvořit), princip uchování kontroverzního charakteru (je-li téma v očích společnosti kontroverzní, musí učitelé představit a diskutovat všechny sporné pohledy na téma) a princip orientace na žáka (žáci mají být

postaveni do takových situací, ve kterých budou schopni analyzovat společensko-politickou situaci, vytvářet si svůj vlastní názor a aktivně se podílet na politickém procesu). Stěžejním cílem a posláním občanského vzdělávání je, aby občané byli schopni si na základě získaných kompetencí vytvořit vlastní politický světonázor a aby byli podporováni v tom se politicky angažovat. Na toto občanské vzdělávání, s nímž se začíná ve škole, navazuje mimoškolní vzdělávání mladých a vzdělávání dospělých.

V souladu s principem plurality mají občanské vzdělávání zajišťovat jak státní instituce, tak nezávislé organizace a další aktéři. Hlavní zodpovědnost za občanské vzdělávání však leží na státu, který vytváří právní a politický rámec pro jeho rozvoj a má také poskytovat finanční prostředky na jeho realizaci. Ve veřejném školství jsou nejdůležitějšími aktéry stát a jeho správní jednotky (kraje, školské úřady atd.). Na mimoškolním vzdělávání mládeže a vzdělávání dospělých by se však měly mimo jiné podílet i nestátní nezávislé vzdělávací organizace, instituty a univerzity. První pokusy o vytvoření systému občanského vzdělávání se datují do období po konci první světové války. V Československé republice byl například již v roce 1919 přijat zákon o organizaci lidových kurzů občanského vzdělávání. Ve Spolkové republice Německo byl po druhé světové válce zřízen robustní pluralitní systém občanského vzdělávání, který se ukázal jako velmi úspěšný. Právě německý model dokazuje, že pokud se občanské vzdělávání provádí systematicky a kontinuálně po dlouhou dobu, přináší konkrétní výsledky, upevňuje demokratický právní stát a posiluje prosperitu země.

Cílem publikace, kterou držíte v ruce, je ukázat význam občanského vzdělávání na příkladu dvou zemí s odlišnými historickými a demokratickými tradicemi. Jako příklady jsme vybrali Českou republiku a Německo, státy sousedící v srdci Evropy. Srovnání občanského vzdělávání v obou zemích umožňuje výměnu zkušeností a také poučení z dobré praxe. Publikace přináší nové impulsy pro věcnou debatu o smyslu, nutnosti a kvalitě občanského vzdělávání v demokratických systémech.

Obě případové studie jsou rozděleny do sedmi kapitol. První kapitola se věnuje významu občanského vzdělávání. Dále je představena struktura občanského vzdělávání a jeho jednotliví aktéři – stát, občanská společnost, podnikatelé, odbory, (politické) nadace a církve. V dalších kapitolách jsou popsány konkrétní příklady občanského vzdělávání v oblasti školství a ve vzdělávání dospělých. Poslední část se pak věnuje doporučením, jak by jednotlivé systémy mohly být dále rozvíjeny.

Přeji Vám obohacující čtení.

Dr. Werner Böhler

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

1. VÝZNAM OBČANSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

Rostoucí nedůvěra občanů v demokratické instituce je jednou z výrazných charakteristik současné západní společnosti. Ekonomická recese posledních let odhalila, že společnost prochází hlubokou krizí důvěry v zastupitelskou demokracii. Poslední výzkumy uskutečněné Centrem pro výzkum veřejného mínění¹ a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT)² potvrzují tento trend i v České republice. Pro představu vybíráme několik klíčových zjištění z posledních tří let:

Důvěru Poslanecké sněmovně vyslovilo 12 % dotázaných

Vládě důvěřuje 16 % dotázaných

Nespokojenost s politickou situací však vyjadřuje 79 % dotázaných

1| <http://cvvm.soc.cas.cz/>.

2| <http://www.msmt.cz/pro-novinare/vysledky-mezinarodniho-vyzkumu-iccs-obcanska-vychova>.

Čtvrtině populace je lhostejné, zda v zemi je demokratický nebo nedemokratický režim

Lidi otevřených možnosti autoritativního způsobu vlády je v populaci 24 %

Celkem 54 % populace si myslí, že s lidmi v ČR není zacházeno rovnoprávně a spravedlivě

80 % středoškolských studentů si myslí, že nemohou nijak ovlivnit problémy na lokální nebo národní úrovni

Osmnáctiletí studenti neprojevovali velkou jistotu ohledně své účasti ve volbách. Rozhodně chtělo volit jenom 2 % mladých lidí (bez ohledu na typ školy)

V České republice sledujeme pokles důvěry v politiku jako účinného nástroje změny ve společnosti. Z výzkumů v našem prostředí můžeme pro příklad uvést šetření hodnotových preferencí v České republice mezi lety 1991 a 2007, které poukazuje na výrazný pokles hodnoty pojmu „politika“. Klesající trend se projevuje také v dalších evropských zemích, většinou však méně výrazný. V posledním šetření v roce 2007 byla hodnota „politika“ považována za spíše nedůležitou až zcela nedůležitou, rostoucí preference vykazují pouze hodnoty „přátelé“ a „volný čas“³.

Občané přestávají důvěřovat svým voleným zastupitelům, že hájí jejich zájmy, a nezajímají se o politiku jako takovou. Frustrace ze současné politické situace vede k prohloubení občanské apatie, rezignace a uzavírání se do soukromých světů, jak potvrzují výzkumy veřejného mínění a dlouhodobě klesající zájem o účast ve volbách. Pojetí občanské výchovy a vzdělávání nedává ani během školní docházky ani v rámci celoživotního učení možnost získat praktické zkušenosti s občanským životem, tedy zažít možnost uplatnit svá práva a hrát aktivní roli ve veřejném životě. Filozof Václav Bělohradský popisuje tento stav české společnosti jako „antipolitický individualismus“, kdy jsme společností diferencovaných fragmentů, které

3| Prudký, L. et al. (2009). *Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia.

se cítí nezávislé na celku.⁴ Změnit celek je pak z pohledu jedince nemožné a z pohledu individuální seberealizace v podstatě irelevantní. Ve vzniklém depolitizovaném prostoru není možnost vést demokratickou diskusi, která je základním aspektem zralé demokracie. Bez demokratů se demokracie stává jen křehkou, neživoucí slupkou, málo odolnou čelit vlivům, jako jsou radikalismus, extremismus, nacionalismus nebo rasismus.

Jakkoli se může zdát, že tento stav nevádí, je v důsledku ohrožující pro celý demokratický systém, protože ten nemá dostatečnou podporu. Už nyní můžeme pozorovat, že 40 % občanů dlouhodobě ignoruje volby. Z těch, kteří k volbám chodí, se pak nemalá část rozhoduje pro strany, které v nějaké podobě nabízejí více či méně radikální alternativu k systému. Ne, že by nebylo třeba poměry v ČR upravovat. Ale pokud někdo může získávat hlasy slibem, že zatřese od základů celým systémem, je to velmi riziková situace a je jen otázkou času, kdy se tak opravdu stane. Nedůvěra v demokratický systém se navíc neprojevuje pouze v rostoucích preferencích pro „antisystémové strany“, ale také v nedůvěře v instituce státu, které jsou klíčové pro jeho fungování – soudy, školy a úřady všeho druhu.

Právě rozvoj aktivního občanství je jednou z odpovědí na to, jak negativním dopadům lokálních i celospolečenských změn předcházet. Jak rozvíjet u občanů svobodné kritické myšlení, které je ubrání před manipulací a propagandou. Mezinárodní studie⁵ spatřují v občanském vzdělávání nástroj, který může působit preventivně, jako ochrana před sociálně patologickými jevy a zároveň aktivně přispívat k ekonomicko-sociálnímu rozvoji společnosti.

4| Bělohradský, V. (2012) *Odvrát od smyslu: o současné krizi. In Krize, nebo konec kapitalismu? Praha: Prostor.*

5| Osler, A. et Starkey, H. (2006). *Education for Democratic Citizenship: a review of research, policy and practice 1995-2005. Research Papers in Education, 24, 433-466.*

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. et Losito, B. (2010). *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.*

Kahne, J. et Westheimer, J. (2006). *The Limits of Political Efficacy: Educating Citizens for a Democratic Society. Political Science & Politics. Vol. 39, n. 2, pp. 289-296.*

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V PERSPEKTIVĚ CELOŽIVOTNÍHO UČENÍ

Základní vztahovou osou, která zaručuje kvalitu demokracie, je vazba mezi jednotlivcem, komunitou a státem. Pevnost tohoto svazku na jedné straně určuje vnitřní potřeba každého občana zajímat se o své okolí a spolupracovat s ostatními lidmi, skupinami či institucemi, a na druhé jeho vybavenost potřebnými znalostmi a dovednostmi. Jak vnitřní potřeba, tak dovednost participace, nejsou ale dány všem a navždy a je potřeba je celoživotně rozvíjet a kultivovat.

Potřebu celoživotní kultivace občansko-politických kompetencí si uvědomovali politici již na samém počátku rozvoje demokracie v Česku. Známy je „Zákon o organizaci lidových kursů občanské výchovy“⁶ z roku 1919, kde se stanoví, že „nevyhnutelnou podmínkou a nejdůležitějším předpokladem existence svobodného národního státu jest politická vyspělost státních občanů... Stát sám jest povinen vzít ve svou péči jako jeden ze svých nejdůležitějších a nejvznešenějších úkolů politickou výchovu veškerého občanstva státního.“

V mezinárodních strategických dokumentech se aktivní občanství objevuje na nejvyšší úrovni, stejně jako například zaměstnatelnost. Je zřejmé, že v současné době je občanské vzdělávání směřující k aktivnímu občanství natolik potřebné, aby mu klíčoví aktéři na poli vzdělávání věnovali mimořádnou pozornost a stalo se jednou ze vzdělávacích priorit.

Na globální úrovni se vztahem mezi aktivním občanstvím a celoživotním učením zabývá Institut celoživotního vzdělávání UNESCO⁷. Aktivní občanství není jenom výsledkem vzdělávání, ale také jeho podmínkou – je potřeba aktivních občanů, kteří svobodně určují své životy, kteří mají motivaci k dalšímu vzdělávání a dalšímu rozvoji sebe sama i společnosti.

S tímto vědomím přijala v roce 2006 Rada a Evropský parlament „Evropský rámec o klíčových schopnostech pro celoživotní učení“⁸. Tento rámec identifikuje a definuje klíčové kompetence, které občané potřebují harmonicky

6| Zákon č. 67/1919 o organizaci lidových kursů občanské výchovy ze dne 7. 2. 1919.

7| <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001864/186431e.pdf>.

8| http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/documents/publications/keycomp_cs.pdf.

rozdíjet pro své osobní naplnění, sociální začlenění, aktivní občanství a zaměstnatelnost. Patří mezi ně osm kompetencí:

- 1) *Komunikace v mateřském jazyce*
- 2) *Komunikace v cizích jazycích*
- 3) *Matematická schopnost a základní schopnosti v oblasti vědy a technologií*
- 4) *Schopnost práce s digitálními technologiemi*
- 5) *Schopnost učit se*
- 6) **Sociální a občanské schopnosti**
- 7) *Smysl pro iniciativu a podnikavost*
- 8) *Kulturní povědomí a vyjádření*

Aktuální vize rozvoje vzdělávání v Evropské unii do roku 2020⁹ vyjmenovává celkem čtyři strategické cíle, jež odpovídají komplexnímu přístupu k celoživotnímu učení (ať již v rovině formální, neformální či informální):

- *realizovat celoživotní učení a mobilitu v učení,*
- *zlepšit kvalitu a efektivitu vzdělávání a odborné přípravy,*
- **podporovat spravedlivost, sociální soudržnost a aktivní občanství,**
- *zlepšit kreativitu a inovace, včetně podnikatelských schopností, na všech úrovních vzdělávání a odborné přípravy.*

Pojetí celoživotního učení v České republice a zejména jeho rozčlenění není vždy zcela jednotné¹⁰, avšak základní principy jsou shodné a je možné říci, že občanské vzdělávání tvoří spolu se vzděláváním profesním a zájmovým třetí pilíř dalšího vzdělávání dospělých. Strategie celoživotního učení ČR uvádí sociální soudržnost a aktivní občanství jako jednu ze tří hlavních oblastí, které by mělo celoživotní učení podporovat a rozvíjet. Ve Strategii pro celoživotní učení se výslovně uvádí:

9| www.et2020.cz/dokumenty/1289394530.pdf, jedná se o strategii rozvoje vzdělávání, která je součástí Strategie Evropa 2020.

10| srov. MŠMT, Strategie ČZU, 2007, str. 9; MŠMT, Dlouhodobý záměr, 2007, str. 13; MŠMT, bez data; o vzdělávání dospělých také MŠMT, 2001, str. 79).

„Celoživotní učení může také významně přispět ke vzdělávání soudných, kritických a nezávisle myslících občanů s vědomím vlastní důstojnosti a s respektem k právům a svobodám ostatních, kteří mohou rozvíjet demokracii a občanskou společnost.“¹¹

Aktivní občanství, hospodářská konkurenceschopnost a sociální soudržnost jsou vzájemně propojené faktory, které se navzájem posilují. Je možné říci, že v oficiálních dokumentech jak EU, tak národních institucí, jsou cíle celoživotního učení definovány nejen čistě ekonomicky, ale i sociálně a občansky. Tyto obecné prohlášení však již nejsou rozpracovány do konkrétních vzdělávacích cílů nebo reálných programů. Například v rámci programového období ESF na roky 2007–2013 byla vydána pouze jedna výzva¹² dotačního programu OPVK zaměřená na občanské vzdělávání, kde byla 77 projektům přidělena dotace o celkové výši 305 milionů Kč. Nyní zůstává otázkou, zda MŠMT v nových programových dokumentech na roky 2014–2020 zaměří vzdělávací politiku státu čistě na rozvoj konkurenceschopnosti a adaptability na trh práce, nebo zda se stejnou měrou budou rozvíjet u občanů i kompetence sociální a občanské. Potřeba, příležitost i finance tu jsou.

2. STRUKTURA OBČANSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Občanské vzdělávání v kontextu českého vzdělávání zahrnuje především dvě oblasti:

- občanské vzdělávání dětí a mládeže (počáteční vzdělávání)
- občanské vzdělávání dospělých (obr. 1 znázorňuje občanské vzdělávání v rámci celoživotního učení)

Obě oblasti se výrazně liší, proto se na ně zaměříme samostatně.

11| MŠMT, *Strategie ČŽU*, 2007, str. 46.

12| www.msmt.cz/strukturalni-fondy/vyhlaseni-vyzvy-k-predkladani-individualnich-projektu-11.

Obr. 1: Systém celoživotního vzdělávání v České republice¹³.

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE

Zde se zaměříme na občanské vzdělávání jako součást kurikula základních a středních škol. Mezinárodní studie občanské výchovy ICCS 2009 identifikovala šest základních přístupů k občanskému vzdělávání¹⁴:

- samostatný předmět
- integrace do jiných předmětů
- průřezové téma
- školní parlamenty a jiné zvláštní události
- mimoškolní aktivity
- zkušenosti ze tříd / étos

Silnou stránkou českého školství je formální zahrnutí občanského vzdělávání jako samostatného předmětu, průřezového tématu i prostřednictvím integrace do jiných předmětů. Oproti tomu méně formální přístupy jsou stále spíše výjimkou (zejména mimoškolní aktivity, přímá zkušenost ze tříd), ačkoli v posledních letech se dostává poměrně velké podpory školním a žákovským parlamentům. Další významná slabina souvisí se stavem českého vzdělávání jako celku – chybí celonárodní hodnocení výsledků

13| Palán, Z. (2003). *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského s.r.o.

14| Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

vzdělávání, systematické řízení kvality se uplatňuje jen v omezené míře¹⁵. I přes formální zahrnutí občanského vzdělávání do kurikula tak nemusí docházet k žádoucím výstupům. Klesající výsledky českých žáků naznačuje i Mezinárodní studie občanské výchovy ICCS 2009¹⁶.

ZÁKLADNÍ ŠKOLY (PRIMÁRNÍ A NIŽŠÍ SEKUNDÁRNÍ VZDĚLÁVÁNÍ)

Do kurikula základních škol je občanské vzdělávání zahrnuto třemi způsoby¹⁷:

- klíčové kompetence
- samostatný předmět
- průřezové téma

Klíčové kompetence tvoří obecné cíle základního vzdělávání, představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou stěžejní pro osobní naplnění, sociální začlenění, aktivní občanství i zaměstnatelnost. Občanské kompetence tvoří jednu ze šesti oblastí klíčových kompetencí.

Na druhém stupni základních škol (nižší sekundární vzdělávání) je občanská výchova vyučována jako samostatný předmět. Obsah tohoto předmětu vymezený v kurikulu pokrývá občanské znalosti dostatečně, pro přílišné zaměření na znalosti však může docházet k opomíjení dovedností a postojů. Často také bývá tomuto předmětu ve výuce přidělena nízká časová dotace.

Průřezová témata v kurikulu reprezentují aktuální problémy současného světa a umožňují propojení vzdělávacích oborů a předmětů. Jedním ze šesti vymezených průřezových témat je výchova demokratického občana.

15| Mejstřík, M. & kolektiv Národní ekonomické rady vlády (2011). *Rámec strategie konkurenceschopnosti*. Praha: Úřad vlády České republiky.

16| Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

17| RVP ZV – Výzkumný ústav pedagogický v Praze (2007). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

STŘEDNÍ ŠKOLY (VYŠŠÍ SEKUNDÁRNÍ VZDĚLÁVÁNÍ)

Zahrnutí občanského vzdělávání do kurikula středních škol je podobné jako u základních škol, opět je zařazeno mezi klíčové kompetence, jako samostatný předmět a u středních odborných škol také jako průřezové téma (u gymnázií průřezové téma výchova demokratického občana chybí)¹⁸.

Problematická je návaznost kurikula pro občanské vzdělávání mezi základními a středními školami. V posledních letech byly vytvořeny modelové očekávané výstupy vzdělávání, které by mohly návaznost jednotlivých stupňů podpořit, v praxi je však jejich používání zatím výjimečné.

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

Strategie celoživotního učení ČR uvádí sociální soudržnost a aktivní občanství jako jednu ze tří hlavních oblastí, které by mělo celoživotní učení podporovat a rozvíjet. Potřeba občanského vzdělávání je zdůrazňována také dalšími strategickými dokumenty, jeho podoba však dále upřesněna není, rovněž koncept aktivního občanství není jednoznačně vymezen.

Čtyři oblasti, ve kterých je v České republice realizováno občanské vzdělávání dospělých:

- *organizace a aktivity zaměřené na občanské vzdělávání dospělých*
- *zájmové vzdělávání s přesahem do občanského vzdělávání*
- *profesní vzdělávání s přesahem do občanského vzdělávání*
- *vzdělávání v rámci státní správy*

Ideu občanského vzdělávání jako prostředku k rozvoji aktivního občanství nejvíce naplňuje první zmíněná oblast. Tyto aktivity lze dále rozdělit na komunitní aktivity, osvětové akce, vzdělávací kurzy a kurzy zaměřené na rozvoj osobnosti. Pro velkou část kurzů a aktivit však není občanské vzdě-

18| RVP Elektrotechnika – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (2007). Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělávání 26-41-M/01 Elektrotechnika. RVP G – Výzkumný ústav pedagogický v Praze (2007). Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

lávání primárním cílem, zahrnují je spíše díky velkému přesahu občanského vzdělávání do jiných oblastí (jedná se například o aktivity globálního či interkulturního vzdělávání).

Aktivity zájmového vzdělávání jsou přístupné pro větší část populace, příkladem mohou být osvětové a vzdělávací akce realizované veřejnými knihovnami. Výhodou je vyšší zájem ze strany dospělých osob, úskalím naopak nesystematičnost a spíše nahodilý výběr zahrnutých témat.

Profesní vzdělávání pokrývá pouze omezenou část občanských témat (např. kurzy soft skills), stejně tak i vzdělávání v rámci státní správy. Jednotlivé instituce se zaměřují pouze na oblast jejich působnosti (ministerstvo životního prostředí podporuje environmentální vzdělávání, ministerstvo financí realizuje kurzy finančního vzdělávání). Tyto aktivity nelze považovat za systematickou podporu aktivního občanství.

V rozsáhlém dotazníkovém šetření Vzdělávání dospělých 2005 uvedlo pouze 3,5 % respondentů, že se účastní aktivit občanského vzdělávání¹⁹. Analýza obsahů kurzů v rámci neformálního vzdělávání, kterých se respondenti účastnili, naznačila velmi slabé pokrytí oblasti občanského vzdělávání (70 % osob zapojených do občanského vzdělávání však nebylo schopno uvést název konkrétního kurzu, kterého se účastnily). 92 % účastníků občanského vzdělávání se v budoucnu neplánuje zapojit do života města či obce. Hlavního cíle občanského vzdělávání – podpory aktivního občanství – se v současné době dosahovat nedaří.

3. ROLE STÁTU / OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI / PODNIKATELŮ

Občanské vzdělávání je v tradičních demokraciích záležitostí celospolečenského významu, proto jej zpravidla garantuje a podporuje stát. Klíčovým problémem pro zajištění občanského vzdělávání z hlediska státu je, jak zajistit, aby bylo nadstranické. V Německu, zemi s patrně nejrozvinutějším

19| Hloušková, L. et Pol, M. (2008). *Občanské vzdělávání dospělých*. In Rabušicová, M. et Rabušic, L. (Eds.). *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.

systemem občanského vzdělávání, je metodickým základem pro občanské vzdělávání tzv. beutelsbašský konsenzus, který stanovuje pravidla jako je zákaz indoktrinace a podpora kritického myšlení. Obvykle je také za základ občanského vzdělávání brána ústava. V praxi je občanské vzdělávání odvozeno od koncepčních dokumentů a dlouhodobě je za něj odpovědný konkrétní rezort (např. v Rakousku školství nebo v Nizozemí rezort vnitra a spravedlnosti v rámci ochrany ústavy) a jemu podřízená výkonná agentura (Německo) nebo smluvní partner, který spadá do občanské společnosti (Rakousko, Nizozemí, Velká Británie).

V České republice dosud nebyl vytvořen žádný specifický rámec pro občanské vzdělávání na úrovni státu. Nepracuje se s žádnou koncepcí a dlouhodobě na tento účel nejsou určeny žádné prostředky ze státního rozpočtu. Určitý pokus probíhá od roku 2009, kdy byla pro MŠMT sepsána koncepce občanského vzdělávání a Centra občanského vzdělávání. MŠMT se od té doby ovšem hlásí k občanskému vzdělávání pouze příležitostně. Existovala pracovní skupina, která se zaměřila na přípravu výzvy na občanské vzdělávání z prostředků Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost (viz výše). Tato výzva je ojedinělým krokem ze strany MŠMT směrem k občanskému vzdělávání.

Dlouhodobě převládá tendence ponechat tuto oblast na občanském sektoru, který tuto oblast dílčím způsobem také pokrývá. Nejvíce pozornosti se i zde věnuje občanskému vzdělávání na školách. Zmínit lze projekty společnosti Člověk v tísni (např. Kdo jiný, Jeden svět na školách), Centrum občanského vzdělávání (metodický portál www.vychovakobcanstvi.cz), Centrum demokratického učení (metodická podpora školních parlamentů), CzechKid atd.

Problém často velmi kvalitních projektů je v systematičnosti a udržitelnosti. Bez státem stanoveného koncepčního a finančního rámce nejsou aktivity občanské společnosti udržitelné a nutně se drobí do mnoha dílčích a krátkodobých projektů. Jakkoli jsou výstupy z těchto projektů často dobré a kvalitní, další práce s nimi obvykle končí s koncem projektu. Soukromý sektor se v ČR v občanském vzdělávání angažuje okrajově. Například Nadace O2 poskytuje podporu inovativním projektům mladých lidí v rámci programu Think Big. Některé z těchto projektů mívají občanský přesah.

4. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI ŠKOLSTVÍ

Čeští žáci mají s aktivním občanstvím velký problém. Je proto potřeba se rozloučit s velmi rozšířenou uklidňující představou, že mladá generace vyrůstající ve svobodných poměrech po roce 1989 bude v sobě automaticky mít jiný přístup k veřejnému dění, než generace jejich rodičů. Průzkumy občanských postojů a občanského chování u mladé generace nic takového nepotvrzují, naopak ukazují, že jejich postoje jsou většinou méně aktivně občansky zaměřené než u jejich rodičů.

Podle mezinárodní studie ICCS z roku 2009, která srovnávala občanské znalosti, dovednosti a postoje žáků ze 38 zemí, je zapojení žáků v ČR oproti mezinárodnímu průměru prokazatelně nižší u všech sedmi sledovaných aktivit; u tří z nich dokonce výrazně nižší. Například předpokládanou účast v národních volbách deklarovalo v ČR 50 % žáků. Jedná se o nejnižší výsledek. Mezinárodní průměr je 81 %, druhý nejnižší výsledek mělo Bulharsko s 69 %. Dalším ukazatelem je předpokládaná participace na politických aktivitách – čeští žáci měli opět nejnižší výsledek (společně s Belgií). Dále čeští žáci dle mezinárodního srovnání méně důvěřují národní vládě (55 %), politickým stranám (28 %) a naopak více důvěřují médiím (65 %).²⁰

Neradostné výsledky mezinárodního srovnání potvrzují další průzkumy zaměřené na tuto oblast, jako je průzkum od společnosti Člověk v tísni. Podle nich například 80 % žáků nevěří, že můžou ovlivnit svět kolem sebe ať už na lokální, státní nebo globální úrovni.²¹ Důležitým výsledkem tohoto průzkumu je narůstající nevole vůči romské menšině, a to zejména u gymnazistů, kteří se přitom statisticky vzato na školách s Romy setkávají velmi málo. Velmi varovné jsou výsledky studentských voleb pořádané rovněž společností Člověk v tísni před volbami do krajských zastupitelstev na podzim 2012. Výrazně v nich uspěla Dělnická strana sociální spravedlnosti, tedy strana, která nerespektuje stávající politický systém a chce ho pod-

20) *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy, Ústav pro na pro informace ve vzdělávání, P. Soukup (vyd.), Praha 2010.*

21) *Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)*

statně proměnit.²² Jediná oblast, ve které jsou čeští žáci podle ICCS mírně nadprůměrní (a to zejména díky dívkám z víceletých gymnázií) jsou znalosti o institucích EU. Z hlediska znalostí jsou čeští žáci v mezinárodním srovnání celkově průměrní, což je lepší výsledek, než když je poměříme podle jejich postojů a dovedností. Klíčová otázka je, čím to, že znalosti, které mají, nevedou k tomu, aby – lapidárně řečeno – chodili k volbám a netrpěli rasistickými předsudky.

O příčinách se můžeme spíše dohadovat. Rozsáhlejší analýzy chybí. Existují však průzkumy, které zjišťují, odkud žáci čerpají informace o veřejném dění. Škola se v takových průzkumech pravidelně objevuje na posledním místě.²³ Škola tedy svým stávajícím pojetím výchovy k občanství nedokáže žáky zaujmout a hrát významnější roli.

Co by bylo potřeba změnit? Vzhledem k výše uvedeným výsledkům je třeba uvažovat o koncepční proměně. Stávající Rámcový vzdělávací program (RVP) sice výchovu k občanství obsahuje, nicméně akcentuje právě jen znalostní rovinu bez důrazu na reálné občanské chování žáků. V praxi se pak výchova k občanství zaměřuje za společenské vědy. Žáci se učí právo, ekonomiku, filosofii, politologii, na gymnáziích dokonce na vysoké úrovni. Je běžné, že žáci ve vyšších ročnících gymnázia čtou náročné filozofické texty například Martina Heideggera nebo Edmunda Husserla, tedy texty, kterými se pak běžně zabývají až na vysoké škole. Potom ovšem není překvapivé, že už nezbyvá čas diskutovat s nimi o aktuálních problémech, například proč v poslední době narůstá ve společnosti odpor vůči Romům.

Nízká hodinová dotace pro předmět výchova k občanství nepředstavuje z tohoto hlediska největší problém. Ten je spíše ve způsobu, jak se poskytnutý čas využívá. Velkým problémem je neustálenost a nekonceptnost. Z výchovy k občanství se v praxi stalo něco jako „odpadkový koš“. Objeví-li se ve společnosti nějaký aktuální problém, je ze strany MŠMT hned snaha zahrnout jej do výchovy k občanství. Samo o sobě je to správné, provedení je ovšem často chaotické. V posledních letech jsme tak zaznamenali snahu

22] www.jedensvetnaskolach.cz, (Poslední náhled 10. 4. 2013)

23] *Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)*

zavést etickou výchovu, finanční gramotnost, boj proti korupci atd. Nejen, že tyto více méně nahodilé pokusy ze strany státu nemají zpravidla žádné praktické výsledky, ale navíc destabilizují celý vzdělávací obor. Šance pro výchovu k občanství se nabízí nejen v hodinách „občanky“ ale také ve využívání možností, které poskytuje prostředí samotné školy – školní parlamenty, různé formy samosprávy, způsob komunikace učitelů se žáky a podobně. Přitom právě chod školy je skvělou příležitostí k získání dovedností, jak ovlivňovat svět kolem sebe.

Problém je také v nízké hodnotě, kterou výchova k občanství ve školství má. Ve srovnání s přírodními vědami je to předmět méněcenný, zjevně proto, že se učitelům nedaří žákům přesvědčivě ukázat souvislost mezi výchovou k občanství a jejich světem mimo školu. Velkou překážku přitom tvoří široce zastoupený názor, že politika do škol nepatří. Proto se o demokracii raději diskutuje na příkladu antického Řecka než nad aktuální politickou situací. Učitel samozřejmě nemůže propagovat konkrétní politickou stranu, ale nemá se bát se žáky diskutovat o aktuálních a často také kontroverzních společenských tématech a také se nemá bát říci svůj vlastní názor. Právě to totiž žáky nejvíce zajímá. Pokud se o aktuálních a kontroverzních tématech ve škole mlčí, nemůžeme se divit, že škola hraje při utváření občanských postojů jen minimální roli. V zahraničí je to jinak. Například ve Velké Británii jsou aktuální politická témata velmi silně akcentována přímo v kurikulu. Škola je přitom jedním z mála prostorů, kde se mohou žáci v bezpečí setkat s různými politickými názory a naučit se s nimi rozumně vycházet. Je omyl si myslet, že politické postoje se mají utvářet jen doma. Tam se žáci obvykle setkávají jen s jedním pohledem a neučí se tak vycházet s někým, jehož názory jsou odlišné.

5. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH A DALŠÍ VZDĚLÁVÁNÍ

Navzdory chybějící systémové a koncepční podpoře občanského vzdělávání v České republice jsme během posledních let svědky rozvoje dílčích vzdělávacích projektů a aktivit, které jsou financovány převážně soukromými zdroji. Mezi hlavní donory, kteří podporují rozvoj občanského vzdělávání v ČR, patří Nadace Open Society Fund, Nadace Via, Nadace Partnerství, Nadace rozvoje občanské společnosti.

Z veřejných zdrojů je důležité zmínit programy Ministerstva životního prostředí v rámci Místní agendy 21 a Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost (OPVK), který má v gesci MŠMT. Jak bylo řečeno výše, v roce 2011 MŠMT připravilo 37. výzvu, která měla za cíl:

- 1) *rozvoj občanské gramotnosti za účelem posílení funkční občanské společnosti a odpovědného životního stylu*
- 2) *vzdělávání v oblasti lidských práv a rozvoj právní gramotnosti*
- 3) *vzdělávání k aktivnímu občanství a participaci v lokálním prostředí a regionu*

Do výzvy se úspěšně zaregistrovalo 282 projektových žádostí s celkovou požadovanou částkou přesahující 1,3 miliardy Kč. Tento objem třináctkrát převýšil alokované finanční prostředky prvně určené na pokrytí této výzvy a potvrzuje připravenost sektoru na realizaci občansko-vzdělávacích aktivit. I díky tomuto nečekanému zájmu se Ministerstvo školství rozhodlo prostředky v této výzvě navýšit na konečných 305 milionů Kč. V rámci 37. výzvy bylo podpořeno 77 subjektů realizujících občanské vzdělávání²⁴. Podíváme-li se podrobněji na popisy nebo konkrétní vzdělávací nabídku jednotlivých projektů, vidíme, že převládají projekty zaměřené na vzdělávání k environmentálně odpovědnému chování, zdravému životnímu stylu a osobnímu rozvoji. V menší míře se již setkáme s tématy jako je aktivní občanství, vztah občana k úřadům, dobrovolnictví nebo korupce. V některých projektech je patrné, že dochází k záměně občanského vzdělávání se vzděláváním zájmovým nebo profesním. To lze přičíst zatím nedostatečně vymezenému konceptu občanského vzdělávání v systému celoživotního učení. Z metod převládají formy běžné v neformálním vzdělávání, především workshopy, semináře a besedy s odborníkem. Jen někteří realizátoři více začleňují metody a techniky informálního vzdělávání, kdy se vytváří edukační situace, v nichž dochází k autentickému učebnímu procesu a praktické internalizaci občanských kompetencí.

24| Viz www.msmt.cz/file/21845_1_1/.

ČLENĚNÍ VZDĚLÁVACÍCH AKTIVIT PODLE TEMATICKÝCH OBLASTÍ

Cílem této kapitoly je rozčlenit příklady dobré praxe neformálního a informálního občanského vzdělávání. Pro potřeby analýzy budeme členit aktivity, které mají vzdělávací potenciál, do čtyř skupin tak, jak je pro Evropskou komisi definoval Institute of Education v roce 2012²⁵. Skupiny se dále člení na jedenáct oblastí podle tematického zaměření. Předložené příklady dobré praxe nemají za cíl vyzdvihnout jednotlivé programy nebo organizace, ale ukázat čtenáři spektrum reprezentativních projektů.

Politická participace <i>Tato oblast se týká aktivit, které se zaměřují na různé formy politické participace, např. hlasování ve volbách, rozvoj politické gramotnosti, zapojení do rozhodovacích procesů aj.</i>		
Vzdělávání k politické gramotnosti	Sblížení politikou – výchova k aktivnímu občanství a lokální demokracii Středomoravská agentura rozvoje venkova, o.p.s.	www.sblizenipolitikou.cz
Zapojení do rozhodování	<i>Místní agenda 21</i> Ministerstvo životního prostředí	www.ma21.cz
Zapojování těžko přístupných skupin	<i>Zplnomocňování obyvatel sociálně vyloučených lokalit na Toužimsku a Tepelsku v Karlovarském kraji.</i> Občanské sdružení Západ	www.cesky-zapad.cz

25] http://ec.europa.eu/citizenship/news-events/news/29052012_en.htm.

Aktivity v rámci komunit

Tato oblast rozvoje aktivního občanství se zabývá programy, které podporují sociální a kulturní zapojení občanů do místních komunit. Aktivity v rámci komunit mají široké spektrum činností, které jsou založené na dobrovolnictví.

Národní a evropské strategie	<i>72 hodin – ruku na to! Tři dny dobrovolnických aktivit po celé ČR</i> Česká rada dětí a mládeže	www.72hodin.cz
Aktivity vztažené na vzdělávání	<i>Komunita – proti nudě imunita</i> Antikomplex, o.s.	www.zapojme.se
Zapojení těžko přístupných skupin	<i>Romské komunitní centrum – Žižalka</i> Oblastní Charita Přerov	www.prerov.caritas.cz/romske-komunitni-centrum-zizalka

Politické aktivity občanského sektoru

Tato oblast rozvoje aktivního občanství se týká akcí a činností, které jsou politické, ale nejsou spjaty s politickými stranami či organizacemi. Politické aktivity občanského sektoru umožňují občanům uvědomovat si a uplatňovat svá práva.

Činnosti nevládních organizací	<i>Právo na pokojné shromáždování jako test demokracie</i> Iuridicum Remedium, o.s.	www.shromazdovacipravo.cz
Učení pro politické aktivity občanského sektoru	<i>Můžeme měnit svět kolem sebe</i> Program Mládež v akci	www.mladezvakci.cz/?id=353
Transparentní informace a aktivity prevence korupce	<i>Náš stát</i> Fond Otakara Motejla	www.nasstat.cz/cze

Hodnoty demokracie, lidských práv, sociální soudržnosti a tolerance

Tato dimenze se týká aktivit, které podporují demokratické hodnoty, lidská práva, sociální soudržnost a toleranci.

Vzdělávání k demokratickým hodnotám	<i>Hrdinou může být každý</i> Liga lidských práv, o.s.	www.hrdinou.cz
Podpora rozmanitosti, tolerance a integrace	<i>Romea: projekt tiskové on-line služby</i> Romea, o.s.	www.romea.cz

V České republice nyní vzniká velké spektrum programů, které mají velký potenciál pro rozvoj občanského vzdělávání a pro rozvoj demokratické kultury. Odvrácenou stranou mince je skutečnost, že řada programů je zcela závislá jen na projektových penězích a není možné udržet kontinuitu a rozvoj těch nejkvalitnějších. Kvůli chybějící vzdělávací koncepci v oblasti občanského vzdělávání a chybějícímu systému udržitelné finanční podpory je nabídka občanského vzdělávání pro dospělé roztržena do krátkodobých, nesystémových akcí, které sice mají velký potenciál a je za nimi odborná práce, ale v krátkém čase končí. Tento přístup v podstatě znamená velmi neefektivní vynakládání finančních prostředků.

VEŘEJNÉ KNIHOVNY V ČR: TRADIČNÍ MÍSTA OBČANSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

Při hledání míst, kde je možné edukačně pracovat s širokou veřejností od dětského věku až po seniory a rozvíjet občanské vzdělávání jako jeden z pilířů celoživotního učení, je zapotřebí využít potenciálu veřejných knihoven a zabývat se vzdělávacími potřebami jejich návštěvníků. Veřejné knihovny mají v České republice důležitou roli kulturních a vzdělávacích center plně zakotvených do lokálních komunit. Více než 6 000 knihoven v ČR je nejhustší informačně-vzdělávací sítí v Evropě. Knihovny se často nacházejí i na tak malých obcích, kde chybí jiná občanská vybavenost (městský úřad, škola aj.). Tohoto jevu si všímá Koncepce rozvoje knihoven ČR na léta

2011–2015²⁶, která definuje jako jeden z rozvojových cílů „podporovat úlohu veřejných knihoven jako přirozených center rozvoje občanských komunit a jejich kreativity“. Aktivity knihoven mají mimo jiné směřovat k posílení aktivní účasti občanů na životě komunity a sloužit jako přirozená informační, kulturní, vzdělávací a komunitní centra. Koncepce tak zdůraznila edukační potenciál knihoven v rámci celoživotního rozvoje občanských znalostí, dovedností a postojů v rámci demokratického státu.

Centrum občanského vzdělávání Masarykovy univerzity (MU) a Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky (SKIP) připravily analýzu Vzdělávacích preferencí návštěvníků veřejných knihoven v oblasti občanského vzdělávání dospělých²⁷, která mapovala vzdělávací priority v jednotlivých oblastech občanského vzdělávání z pohledu návštěvníků knihoven. Výzkumu se účastnilo více než 2 000 návštěvníků šedesáti knihoven z malých obcí i z krajských měst. Výsledky potvrdily zájem o občanské vzdělávání v knihovnách u 76 % dotázaných. Mezi témata, o která byl projevten největší zájem, patří rozvoj právního povědomí, vztah občana a úřadu, ochrana spotřebitele, rozvoj komunikačních dovedností, techniky na odolnost vůči stresu, aktivní přístup k zaměstnání, finanční gramotnost aj. Výzkum jednoznačně potvrdil, že veřejnost vnímá obecnou potřebu občanského vzdělávání a má zájem o konkrétní témata občanského vzdělávání realizovaná v knihovnách. Čtenáři projevili dostatečný zájem, aby měla realizace takto zaměřených vzdělávacích programů smysl.

6. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

1. VZDĚLÁVÁNÍ VE ŠKOLÁCH

A) Vytvořit systém vzdělávání učitelů.

Cílem je vytvořit stálou a kvalitní nabídku vzdělávání učitelů v tématech výchovy k občanství a lidských práv. Kurzy budou realizovány jako vícedenní a zážitkové. Využit k tomu lze už připravené systematické výstupy

26] www.mkcr.cz/assets/literatura-a-knihovny/Koncepce_rozvoje_knihoven_2011-2015.pdf.

27] Protivínský, T.; Čáp, P. (2012) *Občanské vzdělávání v knihovnách: Výzkum vzdělávacích preferencí návštěvníků veřejných knihoven v oblasti občanského vzdělávání dospělých*. Brno: MUNI PRESS.

(např. www.vychovakobcanstvi.cz). Chybí kapacity a finanční podpora pro realizaci těchto kurzů.

B) Koncepční revize Rámcového vzdělávacího programu

Cílem je vytvořit ucelený systém vzdělávání a komunikovat ho dlouhodobě jak s experty tak i s učiteli. Otevřít diskusi s odborníky, která bude mít dostatečnou váhu. Využít lze alternativní koncepci pro výchovu k občanství vydanou Centrem občanského vzdělávání MU. Chybí kapacity a finanční podpora pro pořádání dlouhodobých diskusí.

C) Celostátní kampaně na problémová témata

Český vzdělávací systém je velice těžkopádný a není schopen reagovat na rychle se měnící společenskou realitu. Pokud například ukáží rostoucí protiromské postoje gymnazistů, jako v jednom z průzkumů v roce 2012, je potřeba dobře zacílené a rychlé reakce.

2. VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

A) Vybudovat infrastrukturu za pomoci knihoven

Pro vzdělávání dospělých neexistují žádná místa, kde by mohli být občané přirozeným způsobem vzděláváni. Cílem je využít synergie s vývojem v knihovnách, které tvoří velmi hustou síť. Knihoven je v ČR více než 6 000 a podle údajů SKIPu se knihovny v posledních letech už postupně mění v komunitní vzdělávací centra. Podle průzkumu provedeného COV a SKIP v roce 2012 je mezi návštěvníky knihoven o témata občanského vzdělávání velký zájem. K dosažení cíle je potřeba zorganizovat vzdělávání knihovníků a regionální pilotní projekty, které budou generovat a předávat zkušenosti ostatním knihovnám v okolí.

B) Vytvořit větší nabídku vzdělávání pro dospělé

Ve spolupráci s aktéry vzdělávání, kteří mají potenciál věnovat se výchově k občanství u dospělých, vytvářet kvalitní nabídku odpovídající nárokům na nadstranické vzdělávání. Vzděláváním se přitom nemyslí plošné kurzy. Jde o to, vytipovat body, kde lze o občanském chování dobře mluvit. Např. kurz oslovující zkušenost se společenstvím vlastníků bytových jednotek, kurz oslovující zapojení na komunitní úrovni apod.

C) Zvětšit odborné zázemí

Nemáme žádný podrobný vhled do občanského chování českých občanů. Chceme-li nabízet vzdělávací programy, není jasné, jak je zacílit, a činí se tak naslepo, instinktivně. Cílem je provést analýzu občanského chování, která by přesně identifikovala bariéry pro aktivní občanské chování.

Měřitelný cíl: Analýza hlavních překážek českých občanů pro aktivní občanské jednání.

ONDŘEJ KALINA

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V NĚMECKU

Příběh úspěchu německé poválečné demokracie je zásadním způsobem spojen s rozvojem občanského vzdělávání. Demokracie je státní formou, která je v první řadě založena na důvěře. V západním Německu zpočátku k této důvěře přispíval tzv. „hospodářský zázrak“ a s ním spojený růst blahobytu, postupně se však ukázalo, že důvěra nemůže být založena pouze na ekonomické výkonnosti. Demokratický systém musí poskytnout občanům orientaci, smysl a perspektivu, což platí jak obecně, tak zejména v časech hospodářských krizí. To vyžaduje, aby mezi občany byly pevně zakořeněny demokratické postoje, které jsou nezávislé na krátkodobém vývoji. Tento poznatek vedl v Německu od raných padesátých let k postupnému vytváření pluralitního prostředí občanského vzdělávání, které je i dnes nezbytnou součástí demokratického řádu. Občanské vzdělávání je zde obecně chápáno jako „reklamní agentura“ pro demokracii, která zároveň umožňuje občanům politicky se angažovat a pomáhá snižovat pro demokracii ohrožující odstup občanů od politických institucí, stejně jako od veřejných činitelů a volených představitelů.²⁸

28| Srovnej Münch, Ursula 2012: *Politische Bildung und die Misere von Politik und Politikwissenschaft*, v: *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, ročník 22, číslo 3: str. 49–457, zde str. 449.

Co se přesně skrývá za občanským vzděláváním a jaká je jeho přidaná hodnota? Jak je chápáno v Německu? Jaká je jeho struktura? Jaké výzvy pro stát, politiku a občany jsou s ním spojeny?

1. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V NĚMECKU

Pro Německo platí to samé, co platí pro jakoukoliv liberální demokracii evropského formátu: neexistuje zde jednota, ale naopak pluralita a různorodost politických cílů. Politika je založena a legitimizována skrze politickou konfrontaci a otevřenou politickou soutěž o nejlepší řešení. Pro pluralitní demokracie je nicméně stejně důležitý i konsenzus – konsenzus o jejích základech a jejích obecně uznávaných hodnotách, podle nichž se pak odehrává politika a politické spory.²⁹

Úkolem občanského vzdělávání je upevnit základy demokratického společenského řádu, podporovat ho a zajišťovat jeho udržitelnost. K tomu patří na jedné straně společenský konsenzus na hodnotách stejně jako demokratická pravidla a ideály, na jejichž základě je politika dělána. Na druhé straně musí občanské vzdělávání vést občany k toleranci, kritice, ale i ke střetu – a tím zajišťovat pluralitu ve společnosti. Tato dvojí úloha – podpora konsenzu na straně jedné a pluralitní politické cíle na straně druhé – se rovněž odráží v různorodosti občanského vzdělávání, jeho struktury a aktérech.

Občanské vzdělávání je chápáno především jako kontinuální proces vyučování a učení, jehož cílem je rozvoj politické, a tím i občanské, zralosti. Je uznáno jako nedílná součást celoživotního vzdělávání. Považujeme-li demokracii a demokratickou praxi za neustálý proces, má tím pádem i občanské vzdělávání své trvalé opodstatnění. Jeho úkolem a smyslem je upevnit v občanech hodnoty a ústavní konsensus, zprostředkovávat systematické znalosti o demokratickém řádu a způsobu jeho fungování a také posilovat způsobilost občanů k demokratickému jednání. Jde ještě o víc – občanské vzdělávání by mělo občany inspirovat a učinit je schopnějšími k aktivní účasti a zapojení se do politiky. V neposlední řadě má občanské vzdělávání i určitou „požární funkci“: mělo by rozpoznat aktuální chyby ve společen-

29) *Srovnej Oberreuter, Heinrich (Hrsg.) 2009: Standortbestimmung Politische Bildung, Schwalbach/Ts., str. 9–10.*

ském vývoji, výzvy a krize a včas se s nimi vyrovnat. Klíčovými slovy jsou v této souvislosti xenofobie, rasismus, antisemitismus, ale také populismus.

Občanské vzdělávání probíhá různými způsoby³⁰: jedná se zejména o organizované akce formálního a neformálního charakteru. Formální občanské vzdělávání probíhá ve vzdělávacích a odborně vzdělávacích institucích a je zakončeno získáním státem uznané kvalifikace či diplomu. Obvykle je jeho obsah závazný, například v rámci školní výuky nebo jako povinná součást vzdělávání vojáků. Neformální občanské vzdělávání je naopak nepovinné. Odehrává se mimo rámec obecného vzdělávacího systému a nemusí nutně vést ke získání formálního osvědčení. Může se odehrávat v rámci nabídek a činností organizací a subjektů občanské společnosti (odborů, nadací, mládežnických organizací atd.) nebo při dalším odborném či kulturním vzdělávání. V neposlední řadě probíhá občanské vzdělávání také neformálně, jako nepřímý důsledek činnosti občanů v občanské společnosti, např. v rámci spolků, sdružení, sociálních hnutí a iniciativ. V posledním zmíněném případě však mohou aktéři občanského vzdělávání působit pouze omezeně, zejména proto, že tyto aktivity nejsou vnímány jako vzdělávací proces.

Bez ohledu na konkrétní formu je zásadním rámcem pro občanské vzdělávání v Německu tzv. beutelbašský konsenzus (1976), který definuje jeho obecně platné minimální podmínky. Jsou jimi tři základní principy, kterými se musí občanské vzdělávání řídit: zákaz indoktrinace, princip kritického myšlení a vyváženosti a zásada orientace na cílovou skupinu.

2. STRUKTURA OBČANSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ V NĚMECKU

V Německu se občanské vzdělávání díky velkému počtu aktérů a iniciativ a zcela v duchu zásad pluralismu vyznačuje značnou různorodostí. Ta je přímo vyžadována: občanské vzdělávání má představovat pluralitní, federálně uspořádaný a subsidiárně fungující kooperativní systém, v němž se

30| Srovnej i editorial v *Journal für politische Bildung*, ročník 1 (2011), číslo 3, str. 5, také *Evropská komise 2000: Memorandum über lebenslanges Lernen*, SEK z 30. října 2000, str. 9.

může rozdílné politické, společenské a ideologické zaměření jeho aktérů naplno projevit.

Pro zjednodušení je možné hovořit o dvou hlavních skupinách poskytovatelů občanského vzdělávání: na jedné straně jsou to státní struktury občanského vzdělávání (1), na druhé nevládní aktéři poskytující občanské vzdělávání (2).

- 1)** Státní instituce na federální a na zemské úrovni mají přímou odpovědnost za občanské vzdělávání, přičemž se musí striktně řídit principem neutrality. Důraz je kladen na zprostředkování obecné občanské zralosti bez upřednostňování konkrétních politických resp. ideologických názorů. Cílová skupina by měla navíc dostat prostor, aby si mohla vytvořit vlastní politický názor. Tato forma občanského vzdělávání má jasná a relativně pevně daná pravidla.

Jedná se zejména o formální občanské vzdělávání, především o předmět vyučovaný na školách, který obvykle patří do povinných osnov a odpovídají za něj ministerstva kultury jednotlivých spolkových zemí. Vzhledem k tomu, že politika vzdělávání a kultury je v rámci německého federalismu doménou spolkových zemí, liší se v jednotlivých zemích obsah a rozsah výuky a dokonce i název předmětu a jeho formát. Státem koordinované občanské vzdělávání probíhá také v rámci dobrovolné vojenské služby v Bundeswehru, resp. v rámci dobrovolné armádní služby (tedy v její civilní alternativě).

Kromě toho nabízí spolková vláda i spolkové země neformální občanské vzdělávání: buď ve formě nabídky občanského vzdělávání ze strany jednotlivých spolkových ministerstev, resp. různých státních ministerstev na úrovni spolkových zemí, anebo prostřednictvím Spolkové agentury pro občanské vzdělávání (Bundeszentrale für politische Bildung), případně na úrovni spolkových zemí skrze zemské agentury pro občanské vzdělávání.

- 2)** Občanské vzdělávání se v Německu ovšem neobejde bez nevládních aktérů občanského vzdělávání. Zejména proto, že nabídky z veřejné oblasti představují pouze jeden pilíř občanského vzdělávání. Ten musí být doplněn o aktivity zaměřené na pochopení aktuálních politických, společenských a ideologických trendů, a ty zajišťují aktéři z různých

názorových proudů. Stát v této oblasti plní pouze roli poskytovatele finančních prostředků, který nemá právo ovlivňovat obsah a témata; musí pouze požadovat respektování základního svobodného demokratického řádu. Kontrola jeho dodržování náleží justici.

Činnosti a programy, které nabízejí nevládní aktéři, většinou odrážejí zájmy konkrétních poskytovatelů resp. zadavatelů – nadací, sdružení, podniků, náboženských komunit, soukromých sponzorů. Příklady jsou následující:

Politické nadace

Jedná se o organizace blízké politickým stranám, které jsou ovšem na stranách nezávislé a patří mezi důležité a potřebné poskytovatele občanského vzdělávání. Nejsou hodnotově neutrální, ale reprezentují politický pluralismus. Všechny politické strany zastoupené ve Spolkovém sněmu mají svoji politickou nadaci, přičemž na spolkové úrovni existují tyto nadace: Nadace Friedricha Eberta (blízká SPD), Nadace Friedricha Naumanna pro svobodu (blízká FDP), Nadace Hannse Seidela (blízká CSU), Nadace Heinricha Bölla (blízká Zeleným), Nadace Konrada Adenauera (blízká CDU) a Nadace Rosy Luxemburgové (blízká Levici).

Nadace občanské společnosti a nadace spojené s podniky

Například Nadace Roberta Bosche, která nabízí zejména ve svém programu „vzdělávání a společnost“ možnost občanského vzdělávání a aktivního občanství, podněcuje iniciativy a spolufinancuje konkrétní projekty; vedle toho je zde např. Obecně prospěšná nadace Hertie se svými dvěma finančně podporovanými oblastmi „evropská integrace“ a „výchova k demokracii“ nebo také např. Nadace Bertelsmann, která má široké zaměření aktivit.

Vzdělávací činnost církve

Občanskému vzdělávání se věnují také náboženské komunity, přičemž v Německu je přirozeně nejširší nabídka ze strany evangelické a katolické církve. Oblasti jako „politika – společnost“ jsou obsaženy v rámci jak evangelického, tak katolického vzdělávání dospělých.

Odbory, svazy podnikatelů a dobročinné organizace

Například Vzdělávací organizace DGB Bildungswerk nebo Nadace Hanse Böcklera.

Večerní univerzity (tzv. Volkshochschulen)

Jedná se o obecně prospěšné organizace provozované na komunální úrovni, které slouží k dalšímu vzdělávání dospělých a věnují se občanskému vzdělávání především v rámci programu „politika, společnost, životní prostředí“.

Evropské akademie a evropské domy

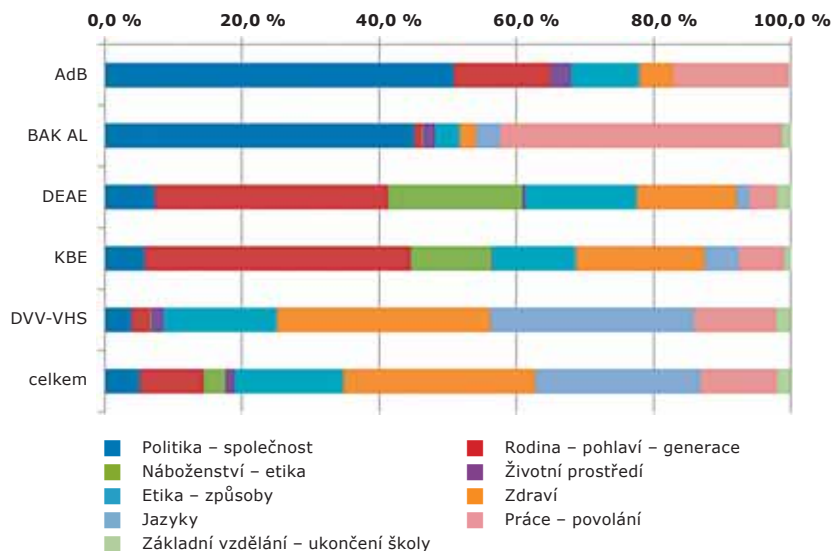
V integrující se Evropě hrají právě tyto instituce důležitou roli při zprostředkování demokratických hodnot, jakož i obsahu evropské politiky.

Nevládní aktéři a vzdělávací instituce pro dospělé se sdružují do svazů, v jejichž rámci probíhá výměna odborných zkušeností i další vzdělávání a které slouží také k zastupování společných zájmů v oblasti vzdělávací politiky. Tímto způsobem si také zvyšují politickou a společenskou významnost. V oblasti občanského vzdělávání dospělých působí Pracovní skupina německých vzdělávacích institucí (Arbeitskreis deutscher Bildungsstätten; AdB), která sdružuje úctyhodný počet sto deseti institucí, jež se zaměřují na občanské vzdělávání. Kromě toho jsou relevantními aktéry také Spolková pracovní skupina pro práci a život (Bundesarbeitskreis Arbeit und Leben; BAK AL), Německá evangelická asociace pro vzdělávání dospělých (Deutsche Evangelische Arbeitsgemeinschaft für Erwachsenenbildung; DEAE), Katolická spolková pracovní asociace pro vzdělávání dospělých (Katholische Bundesarbeitsgemeinschaft für Erwachsenenbildung; KBE) a Německý svaz večerních univerzit (Deutscher Volkshochschul-Verband; DVV-VHS), které však mají obecnější zaměření.

Obecně platí, že občanské vzdělávání není jedinou aktivitou výše zmíněných svazů, představuje pouze část nabídky, jejíž míra se svaz od svazu liší. Ze všech aktivit nabízených v rámci dalšího vzdělávání je v průměru 5,2 % věnováno občanskému vzdělávání. V rámci Pracovní skupiny německých vzdělávacích institucí představuje občanské vzdělávání 50,9 % všech aktivit, u Spolkové pracovní skupiny pro práci a život dosahuje 45,1 %, u Německé evangelické asociace pro vzdělávání

dospělých jde o 7,3 % a u Katolické spolkové pracovní asociace pro vzdělávání dospělých o 5,8 %. Na posledním místě je Německý svaz večerních univerzit – akce v tematické oblasti „politika – společnost“ mají na celé jeho nabídce dalšího vzdělávání podíl 3,9 % (viz obr. 1).³¹

Obr. 1: Informace o akcích nevládních aktérů podle tematických oblastí v roce 2010

Zdroj: Vlastní vyhodnocení podle Horn, Heike/Ambos, Ingrid 2012: Statistika dalšího vzdělávání ve sdružení 2010 – Kompakt, Bonn, str. 60. Základní veličinou jsou zde počty akcí, jejichž celkový počet se zohledněním specifických kvót čítá 815 000.

Do svazů se nezapojují všichni poskytovatelé občanského vzdělávání. I přes toto omezení lze považovat tato čísla za reprezentativní pro celou skupinu poskytovatelů v oblasti nevládních aktérů.³² Nejnovější výzkumy z roku 2010 přinášejí následující čísla:³³

31] K datům Horn / Ambos 2012: Weiterbildungsstatistik 2010, str. 60.

32] Data jsou pravidelně zveřejňována v tzv. „Weiterbildungsstatistik im Verbund“, která je publikována každé tři roky. Nejnovější vydání – Horn, Heike/Ambos, Ingrid 2012: Weiterbildungsstatistik im Verbund 2010 – Kompakt, Bonn – vydáno v roce 2010.

33] Horn, Heike/Ambos, Ingrid 2012: Weiterbildungsstatistik im Verbund 2010 – Kompakt, Bonn, str. 11, 25, 60.

- *2 238 organizací zapojených do těchto svazů uspořádalo dohromady 1,2 milionu akcí, občanské vzdělávání bylo obsahem 38 407 z nich.*
- *Časový rozsah uspořádaných akcí činil dohromady 22 milionů vyučovacích hodin, u akcí v tematické oblasti občanského vzdělávání to bylo 706 938 hodin.*
- *Počet účastníků činil 19,4 milionu; nabízené akce v oblasti občanského vzdělávání navštívilo 769 966 účastníků.*
- *Celkový finanční rozpočet byl 1,5 miliardy Eur: z toho 26 % bylo financováno samotnými pořadateli a 29 % tvořily veřejné zdroje; účastníci přispěli 35 % a pořadatelé získali 10 % zdrojů od sponzorů.*

3. ROLE STÁTU / OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI / PODNIKATELŮ

Podíváme-li se na poskytovatele v rámci systému občanského vzdělávání, je zde patrná pluralitní a koncentrovaná struktura.

Stát je jedním z aktérů občanského vzdělávání, nereprezentuje však stranickou politiku, jeho role spočívá v ideově neutrální práci s veřejností.

Názorovou rozmanitost garantuje stát tím, že kromě vlastních vzdělávacích programů – financovaných prostřednictvím spolkových nebo státních ministerstev a spolkových nebo zemských agentur – spolufinancuje i nevládní organizace včetně politických nadací. Do práce těchto organizací stát nezasahuje a ponechává jim suverenitu co se týče obsahu, projektů a definic klíčových témat.

Dokladem této zavedené praxe je struktura výdajů určených na občanské vzdělávání v příslušných rezortech, tj. v rámci Spolkového ministerstva zahraničí, Spolkového ministerstva obrany, Spolkového ministerstva vnitra, Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory, ženy a mládež stejně jako Spolkového ministerstva pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (obr. 2 až obr. 7). Z výdajů ministerstev za rok 2013 vyplývá, že na vlastní projekty jednotlivých rezortů připadá pouhých 14 % finančních prostředků. 10 % zdrojů připadne Spolkové agentuře a zbylých 76 % je vynaloženo na financování nevládních organizací: 34 % připadne politickým nadacím a 42 % ostatním (občansko-společenským) nevládním aktérům realizujícím občan-

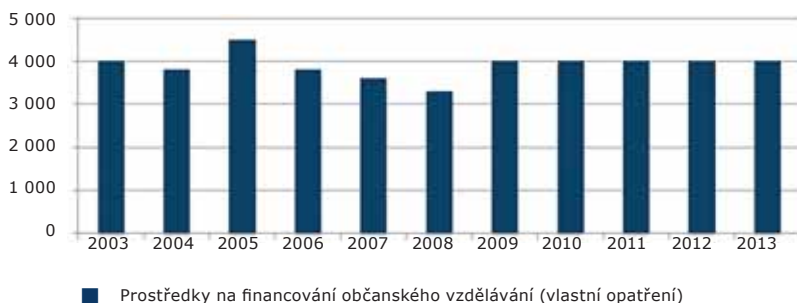
ské vzdělávání. Tento poměr je nezávisle na aktuální roční výši příspěvků v poslední dekádě stabilní (obr. 8).

Obr. 2: Výdaje Spolkového ministerstva zahraničí na občanské vzdělávání od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů 05 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

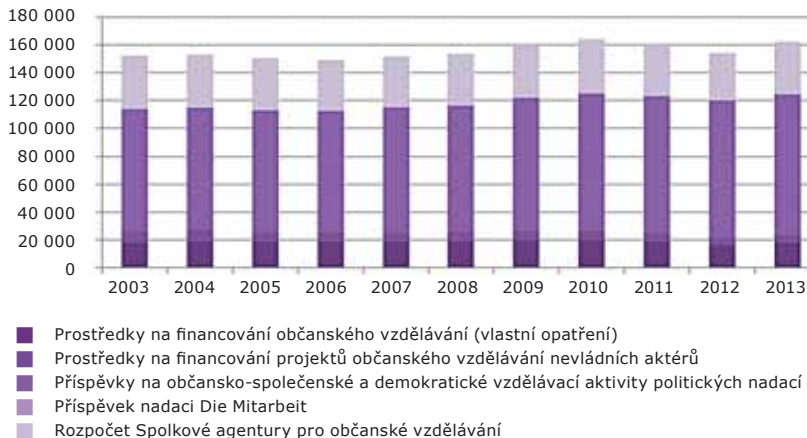
Obr. 3: Výdaje Spolkového ministerstva obrany na občanské vzdělávání od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Tiskovina Spolkového sněmu 14/2529 z 19. ledna 2000, str. 5 a také informace z tiskového a informačního štábu Spolkového ministerstva obrany. Výdaje Spolkového ministerstva obrany na opatření v oblasti občanského vzdělávání v rámci vzdělávacích kurzů

v Bundeswehru zde nejsou obsaženy, protože nemají samostatné rozpočty a Bundeswehr nedal tyto údaje do doby tisku k dispozici. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 4: Výdaje Spolkového ministerstva vnitra na občanské vzdělávání od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů 06 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 5: Výdaje Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory, ženy a mládež občanské vzdělávání od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

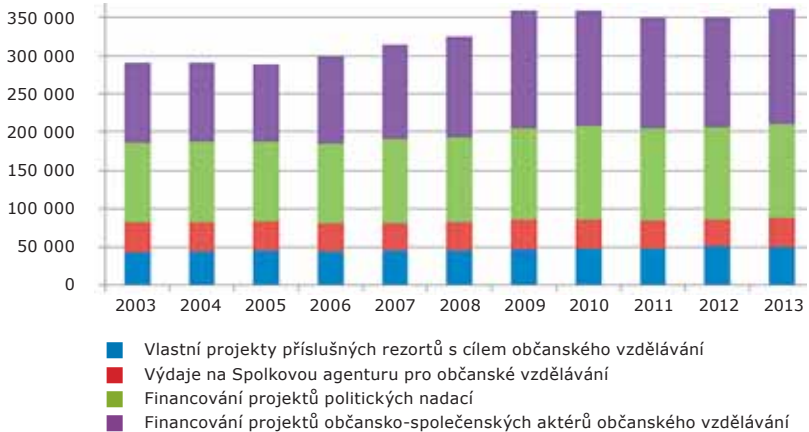
Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů 17 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 6: Výdaje Spolkového ministerstva pro hospodářskou spolupráci a rozvoj od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů 23 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 7: Celkové výdaje příslušných rezortů rozdělené podle iniciátorů opatření od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů ze státních rozpočtů 2003 až 2013 a odpovědi spolkové vlády na tzv. malou otázku ke stavu občanského vzdělávání (tiskovina 17/12428). Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

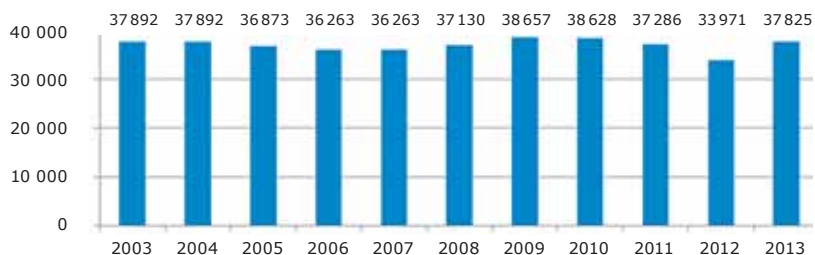
Obr. 8: Celkové výdaje příslušných ministerstev rozdělené podle iniciátorů opatření od roku v roce 2013 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů ze státního rozpočtu 2013.

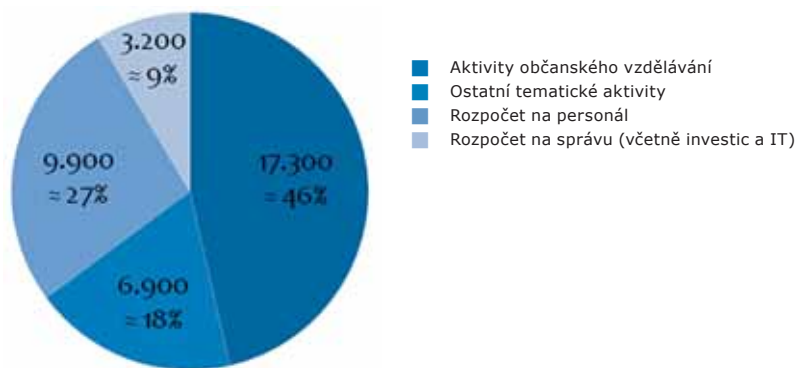
Hlavním státním aktérem v oblasti občanského vzdělávání je Spolková agentura pro občanské vzdělávání, jejíž zaměření a cíle jednoznačně dokládají, že stát chápe svoji roli a také odpovědnost za občanské vzdělávání jako úkol veřejného společenského zájmu. Spolková agentura je jakožto specializovaná vládní organizace podřízena Spolkovému ministerstvu vnitra. Jejím úkolem je podporovat porozumění obsahům politiky, upevňovat znalosti o demokracii a posilovat ochotu k občanské aktivitě. Spolková agentura vytváří vlastní programy vzdělávání a spolupracuje s dalšími organizacemi. Nabízí vzdělávací akce ve spolupráci s nevládními aktéry (v současné době má 120 uznaných partnerů pro spolupráci) a podporuje samostatnou činnost partnerů finančními příspěvky na konkrétní akce a projekty. Do činnosti agentury spadá také poskytování vzdělávacích materiálů pro užití ve školním a v profesním občanském vzdělávání, stejně jako nabídka dalšího vzdělávání pro multiplikátory občanského vzdělávání. Priority agentury jsou zřejmé z rozvržení jejích výdajů dle jednotlivých položek (obrázek 11). Finanční příspěvky nevládním aktérům činily 23 % jejího celkového rozpočtu, 27 % bylo vydáno na akce ve vlastní režii, 32 % připadlo na tvorbu a poskytování tiskových materiálů a 16 % bylo vyčerpáno na online a multimediální nabídky.

Obr. 9: Vývoj celkového rozpočtu Spolkové agentury pro občanské vzdělávání od roku 2003 do roku 2013 (v 1 000 Eur)

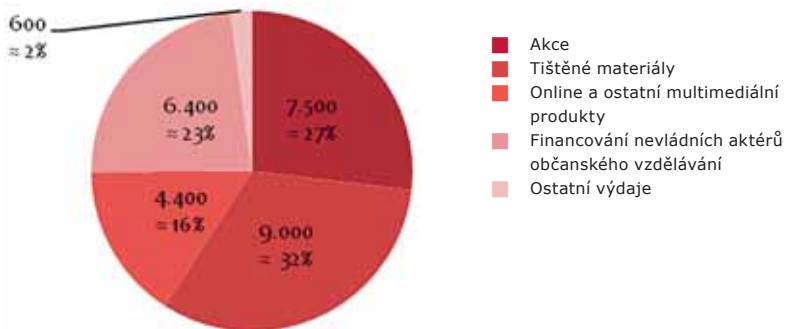
Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě jednotlivých plánů 06, kapitola 35 ze státních rozpočtů 2003 bis 2013. Nepatrné odchylky k hodnotám v obrázcích 10 a 11 lze zdůvodnit rozdílnými způsoby zaokrouhlení a detailně odchylnými kategorizacemi v šetřeních, která byla základem vyhodnocení. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 10: Rozdělení celkového rozpočtu Spolkové agentury pro občanské vzdělávání v roce 2011 podle jednotlivých výdajových skupin (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě výroční zprávy 2010/2011 Spolkové agentury pro občanské vzdělávání, Bonn 2012, a jednotlivých plánů 06, kapitola 35 ze státních rozpočtů 2011 až 2013.

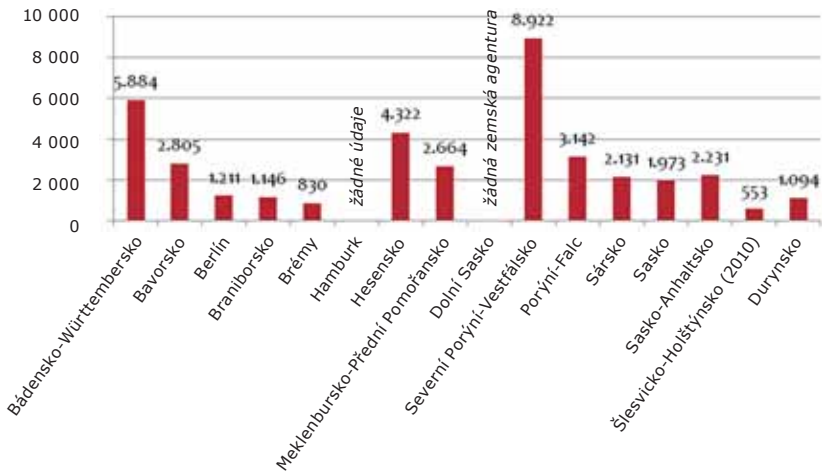
Obr. 11: Rozdělení výdajů na tematickou práci Spolkové agentury pro občanské vzdělávání v roce 2011 (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní vyhodnocení na základě výroční zprávy Spolkové agentury pro občanské vzdělávání 2010/2011, Bonn 2012, a jednotlivých plánů 06, kapitola 35 ze státních rozpočtů 2011 až 2013.

Na úrovni spolkových zemí fungují zemské agentury pro občanské vzdělávání, které jsou sesterskými organizacemi Spolkové agentury (pouze země Dolní Sasko nemá od roku 2004 žádnou zemskou agenturu) a pokrývají podobné spektrum úkolů. Jsou ale – v jednotlivých případech – vybaveny výrazně menším objemem finančních prostředků (obr. 12). Aniž by byla dotčena nezávislost těchto zemských institucí na spolkové úrovni, je jejich společná práce koordinována, a to více než dvakrát ročně na konferencích zemských agentur a Spolkové agentury.

Obr. 12: Celkové výdaje zemských agentur na občanské vzdělávání v roce 2012 (plánované hodnoty v 1 000 Eur)

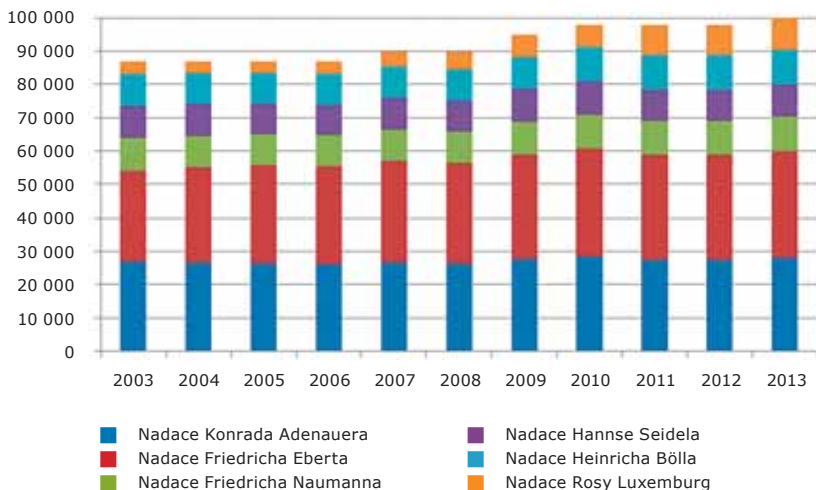
Zdroj: Údaje vypočítané na základě informací z příslušných jednotlivých plánů zemských rozpočtů.

V prostředí občanského vzdělávání v Německu hrají vedle státních resp. veřejných aktérů rozhodující roli hlavně různorodí nevládní aktéři: politické nadace a organizace občanské společnosti nebo organizace spojené s podniky.

Politické nadace představují celosvětově jedinečný fenomén. Jsou institucemi blízkými politickým stranám, ale jsou na nich finančně i personálně nezávislé. Nadace reprezentují ideové směřování stran, nejsou tedy hodnotově neutrální, ale reprezentují politický pluralismus. Existence nadací vychází z ústavou dané úlohy politických stran: podílet se na politickém rozhodování ve všech oblastech veřejného života a posilovat schopnosti občanů se na něm spolupodílet. Tyto nadace se proto zabývají všemi úrovněmi politického a společenského života – od politicky uvědomělého obyvatelstva, přes členské základny stran až po vládní politiku. Jejich posláním je podpora způsobilosti k demokracii, osvojení si tolerance při střetech s lidmi s odlišnými názory a především motivace a způsobilost k politické angažovanosti. Mimo to jsou nadace aktivní v zahraničí. Zde se zaměřují obecně na podporu demokracie, právního státu a lidských práv stejně jako na evropskou integraci, a dále na otázky překračující hranice v oblasti politiky či hospodářství, sociální oblasti nebo v oblasti životního prostředí. Blízkost politických nadací k politickým

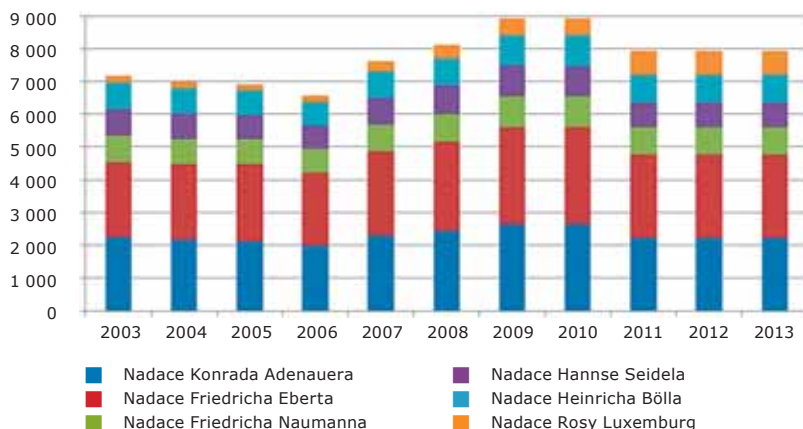
stranám se v první řadě odráží v tom, že v rámci svých vzdělávacích aktivit zastupují stejné hodnoty. Nadace nejsou nástrojem moci politických stran nebo dokonce součástí volebních bojů pro „vlastní“ stranu, jejich úkolem je nadřazený cíl a to upevnění společensko-politických základů parlamentní demokracie. Stručně řečeno, jde o ideovou blízkost k politickým stranám bez stranické aktivity. Vzhledem k této specifické úloze dokážou otevírat nové cesty občanské angažovanosti a působí – v synergickém souladu s dalšími institucemi občanského vzdělávání – proti rostoucí propasti mezi občany a politickými institucemi. Široké spektrum poslání nadací je patrné i z jejich financování, které je odpovídající mírou založeno na financování z veřejného rozpočtu. Hlavními přispěvateli jsou zejména Spolkové ministerstvo vnitra v rámci společensko-politických a demokratických vzdělávacích aktivit v Německu (obr. 13) a Spolkové ministerstvo zahraničí v rámci zahraničně-politických aktivit (obr. 14).

Obr. 13: Celkové příspěvky Spolkového ministerstva vnitra na společensko-politické a demokratické vzdělávací aktivity politických nadací (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní výpočet na základě jednotlivých plánů 06, kapitola 02 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Obr. 14: Příspěvky Spolkového ministerstva zahraničí politickým nadacím na péči o kulturní vztahy k zahraničí (v 1 000 Eur)

Zdroj: Vlastní výpočet na základě jednotlivých plánů 05, kapitola 04, skupina 01 ze státních rozpočtů 2003 až 2013. Pro roky 2012 a 13 jsou uvedeny planované hodnoty.

Totéž, co pro politické nadace, platí i pro nevládní aktéry občanského vzdělávání – tj. pro organizace blízké odborům, organizace spojené s podniky, občansko-společenské organizace, organizace blízké církvím atd. Díky ideologické blízkosti ke svým zakladatelům, resp. ke zřizujícím institucím, předkládají příslušně zabarvené nabídky vzdělávání a zajišťují tím pluralitní prostředí – se všemi svými rozmanitými politickými, společenskými a ideologickými profily se sjednocují pod střešou svobodně demokratických předpisů ústavy, která je základním společným jmenovatelem pro všechny.

I přes pluralitní strukturu občanského vzdělávání s velkým počtem institucí, poskytovatelů a iniciativ a s tím spojenou segmentací, nestojí v Německu jednotlivé instituce v žádném případě proti sobě a nekonkurují si. Mnohem více pro ně – i přes jejich rozdílné směřování a určování klíčových témat – platí stejný, jednotný cíl: podpora pochopení obsahů politiky, upevňování demokratického vědomí a posilování ochoty k zapojení se do politiky. Společný cíl je motivuje k úzké spolupráci. Ta je zřejmá jak z deklarované odpovědnosti státu za občanské vzdělávání, poskytování veřejných finančních prostředků nezávislým aktérům i z konkrétní spolupráce mezi jednotlivými nevládními aktéry, ale také ze spolupráce mezi nevládními aktéry

a veřejnými institucemi občanského vzdělávání. Příkladem sdíleného vědomí odpovědnosti je tzv. malá otázka frakce SPD německého Spolkového sněmu „Ke stavu občanského vzdělávání ve Spolkové republice Německo“ z ledna roku 2013. Na jejím základě vypracovala spolková vláda katalog pětáctiřiceti podrobných otázek a odpovědí, jak mohou být aktivity v rámci občanského vzdělávání dále posíleny, aby lépe podporovaly různé aktéry občanského vzdělávání ve školách, na univerzitách a v mimoškolních zařízeních pro vzdělávání mládeže a dospělých.³⁴ Dalším příkladem je společné stanovisko politických nadací „Vzdělávací aktivity politických nadací v Německu“ z června 2011, v němž je zdůrazněna důležitost občanského vzdělávání jako součásti celoživotního učení, jehož hlavní cíle jsou způsobilost k demokracii, osvojení si tolerance při střetech s lidmi s odlišnými názory a především motivace a způsobilost k občanské angažovanosti.³⁵ V neposlední řadě je potřeba zmínit i společné prohlášení nevládních aktérů občanského vzdělávání s názvem „Demokracie potřebuje občanské vzdělávání“ z října 2010, kterým vyzvali poslance Spolkového sněmu a spolkovou vládu, aby neprováděli plánované krácení finančních prostředků pro Spolkovou agenturu pro občanské vzdělávání.³⁶ Nevládní aktéři občanského vzdělávání se tak zasadili o ty vládní, resp. veřejné. Tato spolupráce funguje i naopak a těžší z ní celé prostředí občanského vzdělávání v Německu.

4. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI ŠKOLSTVÍ

Rozvoj občanské zralosti je s velkým důrazem zahrnut a podporován především v rámci školského systému. Nejedná se zde přitom o úkol a výsledky vyučování předmětu občanské nauky či politiky, nebo jakkoli jinak je tento předmět v jednotlivých zemích a školách nazýván. Mnohem více je kladen důraz na to, aby i v rámci jiných předmětů byl dle možností podněcován zájem o pochopení politických a společenských souvislostí.

34| Srovnej <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/17/122/1712252.pdf>.

35| Celý text http://www.kas.de/wf/doc/kas_23391-544-1-30.pdf.

36| Plná citace <http://p147937.webspaceconfig.de/kampagne/wp-content/uploads/2011/10/ErklaerungPolitischeBildung.pdf>.

Především na druhém stupni (základních) škol, který zahrnuje pátý až devátý resp. desátý ročník, je odpovědnost státu za zprostředkování dovedností v oblasti politiky a demokracie mimořádně velká. Právě tady totiž absolvuje skoro 70 % všech žáků svou závěrečnou zkoušku a dostanou se tak z dosahu dalšího státem koordinovaného občanského vzdělávání. Patří sem tyto typy škol: druhý stupeň (základních) škol, který ve školním roce 2010/2011 navštěvovalo 15,9 % všech žáků, reálné školy s podílem 26,4 %, nižší stupeň gymnázia se 34,4 %, integrované školy s 11,0 % a druhy škol s rozšířenou výukou s 8,4 %.³⁷

V ideálním případě by měla role státu v oblasti občanského vzdělávání pokračovat také na úrovni středních škol – tj. na vyšším stupni gymnázií, resp. na středních školách a na učňovských školách duálního vzdělávání. Právě v tomto věku žáků roste význam občanského vzdělávání, jelikož (z pedagogicko-psychologického pohledu) je žák již schopen hlubšího kritického a obsáhlého rozebírání politických souvislostí. Na vyšším stupni gymnázií a na středních školách je význam občanského vzdělávání zásadní, protože právě zde jsou vzdělávání a začleňování do společnosti lidé, kteří jsou budoucími multiplikátory společenských, hospodářských a politických hodnot.

Jak tedy vypadá občanské vzdělávání na druhém stupni (základních) škol a na úrovni středních škol? Podíl občanského vzdělávání na výuce by bylo možné kvantitativně doložit pomocí týdenního přidělu hodin pro jednotlivé předměty, které se přímo věnují občanskému vzdělávání. Vytvoření takového detailního přehledu však naráží na několik překážek. S ohledem na německý federalismus je vzdělávání v kompetenci spolkových zemí. Centrálně je – Konferencí ministrů kultury – předepsán pouze celkový počet hodin výuky za týden pro celou skupinu předmětů „společenské vědy“, ke kterým vedle občanského vzdělávání patří také dějepis, ekonomie, právo, zeměpis a další. Srovnání výuky věnované občanskému vzdělávání je ztíženo i tím, že občanské vzdělávání není pojato jako samostatný vyučovací předmět. Podle typu školy a podle dané spolkové země se vyučuje mimo jiné i v rámci spojeného předmětu³⁸ (zpravidla složeného ze zeměpisu, dějepisu,

37| *Střední školy jsou rozděleny podle typu zakončení studia, obecného či reálného. Data srovnávej Statistisches Bundesamt 2012: Schulen auf einen Blick, Wiesbaden, str. 12–13.*

38| *Například předmět zeměpis-ekonomie-společenské vědy, vyučovaný na gymnáziích v Bádensku-Württembersku, zavedeném ve školním roce 2004/05, integrovaný předmět*

ekonomiky a práva atd.) bez bližšího upřesnění, kolik času připadne na občanské vzdělávání jako takové. I rámcové vzdělávací programy obsahují v této oblasti pouze omezené informace. Navíc, po rozvolnění školní výuky v důsledku zavedení vyučovacích plánů, které jsou interní záležitostí škol, zavedení kontingenčních tabulek nebo volně přidělitelných hodin, nelze přesně zjistit, kolik hodin výuky je v rámci školních osnov v jednotlivých zemích na občanské vzdělávání určeno.³⁹ Je také potřeba vzít v úvahu, že školní osnovy uvádějí pouze zamýšlený počet hodin výuky, který nemusí odpovídat skutečnému počtu hodin odučených. Ten bývá zpravidla menší, než byl oficiálně v osnovách plánován. Jelikož nejsou údaje o výpadcích ve výuce občanské výchovy sledovány, nelze v této oblasti vytvořit detailnější přehled.

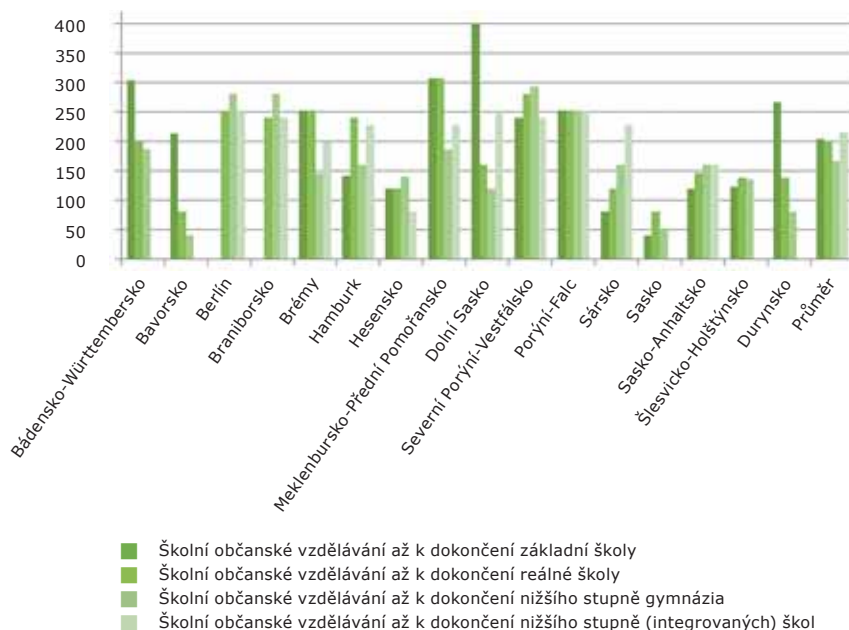
Pokud vezmeme tato omezení na vědomí, můžeme sestavit přehled o počtu vyučovaných hodin za týden pro (integrované) předměty, jejichž základem je občanské vzdělávání (obrázek 15). Z dat v grafu je patrné, že podle typu školy a spolkové země je důležitost občanského vzdělávání různě vysoká. Je zřejmé, že na druhém stupni (základních) škol, na integrovaných a reálných školách a zejména na nižším stupni gymnázií je občanské výuce věnována spíše omezená pozornost.⁴⁰

politika-společnost-ekonomie, zavedený v Hamburku ve školním roce 2003/2004, nebo předmět dějepis-sociální nauka-zeměpis, vyučovaný na bavorských obecných školách.

39] *Například v Bádensku-Württembersku stanovují kontingenční tabulky hodin pro předmět, skupiny předmětů a nový spolek předmětů zeměpis-ekonomie-společenské vědy celkový počet hodin na dobu šesti let (5 až 10 třída).*

40] *Občanské vzdělávání je vyučováno na školách v některých případech jako samostatný předmět (nazvaný sociální nauka, politika atd.), nejvíce je však – v závislosti na spolkové zemi a druhu školy – jako spojený předmět (např. společenské vědy, nauka o společnosti, nauka o světě a okolí atd.). Z tohoto důvodu je možné získat pouze omezené množství dat, která by na základě kvantitativních výpočtů měla vypovídající hodnotu o struktuře nabídky občanského vzdělávání na úrovni spolku. Následující údaje o vyučovacích hodinách občanského vzdělávání za dobu studia jsou proto pouze obecnými ukazateli, jejichž absolutní výše odvisí od interpretace, pro porovnávání jsou však reprezentativní. Pokud studijní plány neuváděly žádná čísla, byly pro výpočet průměru spojených předmětů vyděleny tabulky předmětů množstvím spojených předmětů. Data vycházela z existujících přehledů vypracovaných v rámci mezinárodního šetření Georg-Eckert-Institut (Braunschweig), z dostupných dat a dotazníků jednotlivých ministerstev kultury; stav k 2013.*

Obrázek 15: Počet dohromady přidělených vyučovacích hodin pro předmět občanského vzdělávání během školní docházky (oficiálně předepsané hodnoty)

Zdroj: Vlastní výpočet na základě příslušně platných školských zákonů, z faktů z internetu a na základě informací získaných od jednotlivých ministerstev kultury (stav: duben 2013).

Zajímavé je, že rozsah výuky se liší spíše mezi jednotlivými zeměmi než mezi různými typy škol v rámci jedné země. Zároveň údaje ukazují, že občanskému vzdělávání je přisuzována větší důležitost na druhém stupni (základních) škol, na reálných školách a na integrovaných školách než na nižším stupni gymnázií. V případě gymnázií lze možná tento nedostatek zdůvodnit tím, že je občanskému vzdělávání věnována větší pozornost na vyšším stupni gymnázií. Není to však jednoznačné. Průzkumy prováděné na úrovni státu, které zkoumají konkrétní nabídky občanského vzdělávání na vyšším stupni gymnázií, nedokládají jednotný trend. Tento stav je vysvětlitelný současnou reformou, kdy na vyšším stupni gymnázií dochází k nahrazování tradičního systému povinných a volitelných předmětů pružným a více profilovaným systémem. Na různé předměty je tak kladen rozličný důraz, který je zřejmý, jak z odlišného počtu hodin za týden, tak z toho, že občanské vzdělávání je jakožto samostatný předmět pouze částečně

povinné. Na rozdíl od druhého stupně (základních) škol, kde povinné je, nepředepsala Konference ministrů kultury občanské vzdělávání jako povinný předmět i pro vyšší stupeň gymnázií. Jeho konkrétní podoba záleží na jednotlivých spolkových zemích, resp. s ohledem na rostoucí flexibilitu školství na školách samotných.

Důležitou oblastí, na kterou je potřeba se zaměřit, jsou i učňovské školy duálního vzdělávání, které absolvuje více než dvojnásobek žáků oproti vyššímu stupni gymnázií a škol se všeobecným zaměřením (skoro 60 % oproti 30 % absolventů na středoškolské úrovni). Občanské vzdělávání má v osnovách pro učňovské školy celkově větší důležitost, než je tomu na středních školách. Zpravidla je povinnou součástí takzvané nadstavbové části profesního vzdělávání. Nejedná se zde však přímo o zprostředkování obecných kompetencí k demokracii. Mnohem více jsou v rámci občanského vzdělávání rozvíjeny ekonomické, pracovníprávní a profesní znalosti. Výuka politiky je tak propojena s praktickými oblastmi, které přímo souvisejí s výkonem dané profese. Probíhá v rámci integrovaného předmětu, resp. spojených předmětů, jejichž formát a vnitřní uspořádání se liší podle zaměření školy.

Jaké trendy je tedy možné sledovat při rozvoji občanského vzdělávání v německém školství (na druhém stupni [základních] škol a na středoškolské úrovni)?

- ***Poměrně nízký význam „občanského vzdělávání“***

U škol se všeobecným zaměřením je v osnovách v oblasti společenských věd (zeměpis, dějepis, občanská nauka / občanské vzdělávání, etika a další) dán samostatnému občanskému vzdělávání relativně malý prostor. Přesto nelze při pohledu do minulosti sledovat žádný jasný trend poklesu počtu hodin. Naopak je zřejmé, že v různých oblastech dochází jak ke krácení, tak i rozšíření předmětu. V současné době nelze předpovědět, jak se na počtu hodin občanského vzdělávání konkrétně projeví zkrácení školní docházky do maturity na dvanáct let (po celém Německu), včetně reformy na vyšším stupni gymnázií a přechodu od systému povinných a volitelných předmětů směrem k profilaci výuky.

▪ **Nejednotný postup při slučování předmětů – s tendencí ke „zředění“ občanského vzdělávání**

Zřetelný je nejednotný přístup, v němž z obecného pohledu převládají slučovací tendence. Jak slučování předmětů⁴¹, tak i rušení spojených předmětů⁴² je zdůvodňováno snahou posílit výuku občanského vzdělávání. V plném světle se tak ukazuje nevyřešené dilema. Na jedné straně stojí argumenty, že je možné občanské vzdělávání s úspěchem provádět pouze formou řádného výukového předmětu. Na druhé straně stojí argumenty, že občanské vzdělávání může být úspěšné, pokud je koncipováno a realizováno v úzké návaznosti na předměty jako je ekonomika, dějepis a zeměpis.

▪ **Snaha o zavedení vzdělávacích standardů**

Kromě diskuse o koncepci občanského vzdělávání je patrná i snaha o zavedení standardů ve vzdělávání. Doposud byl dáván důraz na „vstupy“ do vzdělávacího systému, tedy směrnice, kterými byl systém řízen. Dnes je tendence k přechodu na stranu „výstupu“ ze systému, tedy zaměření na výsledky výuky: cílem je naučit žáky všeobecným dovednostem a obsahovému porozumění. Výsledky mají být pravidelně hodnoceny, aby bylo možné rozvíjet kvalitní přístupy a tak dosáhnout předních příček i v mezinárodním srovnání. V současnosti již existují standardy vzdělávání definované Konferencí ministrů kultury pro předměty: biologie, chemie, němčina, angličtina, francouzština, matematika a fyzika, nikoli však pro předměty zaměřené na občanské vzdělávání. V budoucnu by proto – po příslušném přepracování a aktualizaci – mělo dojít k převedení předložených návrhů na standardy v občanském vzdělávání do praxe. Tyto standardy by měly mít závazný charakter pro výukové plány v jednotlivých zemích. Podobný postup lze doporučit také s ohledem na zajištění kvality občanského vzdělávání v pracovním a profesním životě.

41| Např. v Bádensku-Württembersku jako zeměpis-ekonomie-společenské vědy a v Hamburku jako politika-společnost-ekonomie.

42| Např. v Berlíně, kde je politicko-světová nauka rozdělena do tří samostatných předmětů dějepis, zeměpis a politická věda/sociální nauka.

- ***Systémové zvýhodnění mimooborové výuky***

Ve srovnání s ostatními školními předměty vyučovanými na druhém stupni (základních) škol a středních školách je pro občanské vzdělávání charakteristický vysoký podíl mimooborové výuky i učitelů, jenž se v závislosti na konkrétní zemi může vyšplhat až na 20 %. Obecně platí, že mimooborová výuka není méně kvalitní, než oborová. Často se ale omezuje pouze na výuku o institucích a zprostředkování faktických znalostí. A takový způsob výuky nevede k posílení schopnosti žáků vytvářet si vlastní úsudek a kriticky přemýšlet. Kromě nedostatku kvalifikovaných pracovních sil lze tento problém zdůvodnit především provedenými strukturálními změnami, zejména pak spojováním dříve samostatných předmětů nebo naopak rozdělováním tradičně spojených předmětů. Kromě toho je občanské vzdělávání často vnímáno jako nadřazený cíl, který je začleněn do výuky jiných předmětů, nebo je pojímán jako součást školní kultury. Z toho pohledu lze říci, že se jedná zejména o systémový problém, který by se mohl s ohledem na aktuální trendy vývoje ještě přiosřtřit.

- ***Neustálá ekonomizace školního předmětu občanské vzdělávání***

Podíváme-li se na vývoj nabídky občanského vzdělávání z širšího úhlu pohledu, je patrná určitá tendence k poklesu. Víc než to: degradace pravého občanského vzdělávání směrem k obsahu spojenému s profesními kompetencemi. Stále větší důraz je kladen na ekonomické otázky a fakta. Toto je nápadné také na přizpůsobení předmětu, resp. jeho integraci do spojených předmětů, jakož i na konkrétním obsahu výuky.

- ***Navzdory všemu: Zlepšení na poměrně vysoké úrovni***

Bez ohledu na zmíněné reformní požadavky, probíhající diskuse, specifické změny a konkrétní pojmenování spojeného předmětu věnovaného občanskému vzdělávání, je tento předmět v současné pedagogické praxi pevně ukotvený a institucionálně zajištěný. Což ale nesnižuje potřebu zabývat se aktuálními výzvami v této oblasti.

5. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH A DALŠÍ VZDĚLÁVÁNÍ

Občanské vzdělávání dospělých navazuje na občanské vzdělávání na školách. Probíhá jako součást celoživotního vzdělávání, po ukončení tradičního školního vzdělání a nastoupení do aktivního pracovního a rodinného života. Mimo již zmíněné povinné vzdělávání v rámci dobrovolné vojenské či civilní služby, je možné ho zařadit do kategorie běžného občanského vzdělávání. Stejně, jako u školního občanského vzdělávání je s ohledem na spolkové uspořádání Německa, i v oblasti vzdělávání dospělých patrná velká nejednotnost. Na rozdíl od vzdělávání ve školách tu není hlavní důraz kladen na politicko-ideologickou neutralitu, ale naopak na názorovou pluralitu a autonomii poskytovatele v oblasti administrativní, obsahové i didaktické.

I přes tuto záměrnou rozmanitost lze rozpoznat podobné fenomény, vývoj a výzvy týkající celého spektra poskytovatelů. Občanské vzdělávání v Německu v mnoha ohledech balancuje mezi dvěma póly: je to dokladem jeho jedinečného charakteru, ale staví ho to neustále před nové úkoly. Úspěšnost naplňování jeho společenského poslání závisí na schopnosti nalézt mezi nimi rovnováhu.

- **Rozmanitost versus snaha o koncentraci**

Rozmanitá struktura občanského vzdělávání je klíčová pro zajištění dobrého fungování svobodného a demokratického řádu ve společnosti. Tato struktura ovšem přináší pro aktéry občanského vzdělávání i určitá omezení, zejména s ohledem na jejich zapojení do tvorby reformy a prostor pro politická vyjednávání. Rozličnost aktérů vede k tomu, že často nezastávají (ani nemohou) jednotné přístupy k občanskému vzdělávání. Nežádka volí rozdílné přístupy a strategie, což komplikuje jejich schopnost působit na trvalé a jednotné směřování celého systému občanského vzdělávání.

I přes tato omezení je možné vytvářet si pozice pro vyjednávání s politickými činiteli. Nejlepším způsobem je budování sítě kontaktů mezi aktéry občanského vzdělávání, a to zejména ve formě svazů, společných fór a pracovních skupin. Zároveň je neustále třeba vylepšovat propojenost s politickou sférou. K tomu, aby si aktéři občanského vzdělávání skutečně vydobyli silnější vyjednávací pozici, musí svoje

postoje a požadavky sjednocovat, a to jak ve vztahu ke státu, aby se jim podařilo uhájit dobré rámcové podmínky pro realizaci občanského vzdělávání, tak i ve vztahu k občanům, aby byli schopni plnit svoje poslání – občanské vzdělávání.

▪ ***Tlak na modernizaci versus tradiční výuka***

Aby mělo občanské vzdělávání skutečný vliv, musí neustále držet krok s dobou – vyvažovat proměnlivý vývoj politického a demokratického systému, společenské změny a technologický pokrok. Jako málokterá jiná disciplína si musí velmi rychle osvojit moderní metody komunikace, bezprostředně reflektovat politický vývoj a reagovat na měnící se situaci ve společnosti. Musí se otevřít nejnovějším poznatkům didaktické metodologie a vedle svých tradičních, institucionalizovaných forem komunikace, využívat i nové způsoby. Patří k nim například tele-teaching a e-learning, které jsou nezávislé na místě a čase, vývoj internetových nástrojů stejně jako prezentace aktérů občanského vzdělávání ve Web 2.0.

Zároveň musí ale působit i proti tlaku na modernizaci a snažit se o její „zpomalení“ skrze formální vzdělávací procesy a jejich pevně stanovené místo konání. Ty i nadále nabízí účinné metody učení a vytváří potřebný odstup od běžného dne – umožňují sociální komunikaci, osobní setkání a rozhovory a pomáhají v rozvoji schopnosti vést kultivovanou politickou debatu.

▪ ***Veřejnost se zájmem o politiku versus vrstvy společnosti, kterým jsou vzdělání a politika vzdálené***

Občanské vzdělávání musí s ohledem na cílové skupiny působit v různých prostředích společnosti. „Nepovinné“ vzdělávací nabídky přirozeně oslovují především politicky kvalifikované a již angažované občany a multiplikátory. Je ale potřeba oslovovat i občany z takových vrstev společnosti, kteří jsou politice a různým formám dalšího vzdělávání vzdáleni nebo jsou sociálně znevýhodněni. Pouze tak může mít občanské vzdělávání široký záběr a odezvu.

Nabídku vzdělávání je nutné diverzifikovat a uzpůsobovat cílovým skupinám. Je třeba pracovat s multiplikátory společenských hodnot – učiteli, novináři a mediálními tvářemi – a zodpovědnými činiteli z oblasti politiky, kultury a hospodářství, a posilovat jejich angažovanost a prohlubovat jejich kvalifikaci. Dále je nutné ve zvýšené míře oslovovat i znevýhodněné, resp. vyloučené skupiny a osoby mimo přímý dosah politiky, včetně migrantů. Zejména za tímto účelem je potřeba upravit nabídku vzdělávání, protože tyto skupiny představují v současné době pro občanské vzdělávání největší výzvu.

- ***Vysoká potřeba versus nemateriální výsledky***

Občanské vzdělávání je sice nezbytnou podmínkou pro ukotvení a rozvoj demokracie, ale na druhé straně neprodukuje žádný přímý, hmatatelný výsledek. Občanské vzdělávání zprostředkovává společenské uvědomění, které zahrnuje materiálně stěžejí uchopitelnou způsobilost a kompetenci občanů k účasti na rozhodování. Tím se zásadně liší od profesního vzdělávání, které je zaměřeno na získání přímého i nepřímého ekonomického užítku. Existuje zde proto neustálá hrozba degradace občanského vzdělávání a nerozpoznání jeho významu: u cílových skupin při plánování jejich omezeného (volného) času nebo ze strany politického systému při snaze o zvyšování „efektivnosti nákladů“ a s tím spojenými úspornými opatřeními.

I když je občanské vzdělávání správně označováno jako jedna z částí celoživotního vzdělávání, je nezbytné uvědomit si jeho zásadní důležitost a význam pro upevňování demokracie, a tedy i jeho nadřazenost. Nesmí se octnout ve stínu, ze kterého se dostane pouze ve chvíli, kdy je potřeba „hasiče“ v boji s náhlým chybným společenským vývojem a výzvami. „Luxus“, kterým je neustálá přítomnost a rozvoj občanského vzdělávání, si musí dovolit každá demokracie zejména proto, že občanské vzdělávání má být v první řadě preventivní opatření a ne lék na zdolávání problémů.

6. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

Na základě výše popsaného vývoje prostředí občanského vzdělávání lze sestavit katalog doporučení, která mohou sloužit jako inspirace jak pro aktéry občanského vzdělávání, tak pro politické činitele.

- ***Překonání roztržitosti prostředí občanského vzdělávání a vyšší odpovědnost vládní politiky***

Navzdory zásadám plurality i autonomie poskytovatelů a federalizovanému modelu vzdělávání je třeba usilovat o překonání jeho současné roztržitosti, a to zejména budováním struktur pro spolupráci. Mělo by dojít k vytvoření široké struktury svazů – s cílem postupovat v rámci občanského vzdělávání jednotně a ve vzájemné shodě a vytvářet tak účinný, společný lobbying na veřejné činitele v celém Německu. Současně je třeba vytvořit, a následně i dodržovat, společný akční plán aktérů občanského vzdělávání a zlepšit fungování fór pro výměnu zkušeností. Ve spolupráci aktérů občanského vzdělávání je třeba vytvořit kvalifikační systém pro personál a také transparentní certifikační systém, který zavede standardy pro aktéry občanského vzdělávání a jejich nabídky. Zároveň by bylo dobré, kdyby spolková vláda převzala větší odpovědnost za občanské vzdělávání a došlo i k institucionálním změnám. Kvůli současné roztržitěné odpovědnosti nemá velmi dobře a široce rozvětvený systém občanského vzdělávání relevantního politického partnera. Právě proto jen stěží prosazuje své zájmy. Kromě vytvoření sítě aktérů občanského vzdělávání by tedy mělo dojít ke zlepšení propojení s politickou sférou prostřednictvím institucionálního propojení. Zejména by měla být vytvořena relevantní struktura na rozhraní mezi politikou, aktéry občanského vzdělávání a cílovými osobami. Ta by měla být součástí systematického přístupu k občanskému vzdělávání, který by zahrnoval i různé konference, fóra a pracovní skupiny a další formy přizpůsobení a modernizace občanského vzdělávání s cílem posílit jeho účinek. Organizační jednotkou, která by byla zodpovědná za vytvoření sítě kontaktů a za lobbying by mohla být například „Německá rada pro občanské vzdělávání“, již by bylo možné založit.

▪ **Modernizace občanského vzdělávání**

Občanské vzdělávání je – jak již bylo popsáno – vystaveno neustálému tlaku na modernizaci. K tomu se přidávají i některé jeho nedostatky, kterými je potřeba se zabývat. O určitou reformu by se proto měli snažit jak poskytovatelé občanského vzdělávání, tak i političtí činitelé, kteří určují právní rámec a normy pro občanské vzdělávání.

- *Potřeba modernizace metodiky, způsobu organizace a technologií:* Měly by být podporovány takové komunikační způsoby a formáty akcí, které umožní inovace v oblasti pedagogiky dle nejnovějších didakticko-metodických poznatků a technologického vývoje. Zejména je potřeba rozšířit způsoby komunikace i o jiné, než tradiční a institucionalizované formy. Odpovídající právní normy a předpisy musí být pružné, aby umožňovaly přizpůsobování vzdělávací činnosti popsanému vývoji, aniž by byly zapotřebí neustále nové úpravy pravidel. Pouze tak budou poskytovatelé občanského vzdělávání schopni zavést a rozvinout inovativní strategie, metody a formy akcí. Takovéto právní normy a pravidla navíc mohou sloužit i jako katalyzátor změn, mohou u osob odpovědných za občanské vzdělávání posílit obecnou vůli k modernizaci. Taková forma profesionalizace je velmi potřebná jak v rámci školního, tak i mimoškolního občanského vzdělávání. Dosud převládá důraz na diskusi o metodách a didaktice, které zmenší ztrátu efektivity a vlivu občanského vzdělávání. Namísto toho by bylo smysluplné vypracování strategie více orientované na praxi.
- *Jasně pojmenování cílových skupin (diversity management):* Nabídka občanského vzdělávání je nutné přizpůsobovat jednotlivým cílovým skupinám. Současná praxe ukazuje,⁴³ že dosud existující nabídky z oblasti občanského vzdělávání nalézají odezvu převážně u vrstev obyvatel činných ve vzdělávání, nicméně neproniknou do oblastí, které jsou vzdělání i politice vzdálené.

43] Srovnej Kalina, Ondřej ²2013: *Erfolgreich. Politisch. Bilden. Faktensammlung zum Stand der politischen Bildung in Deutschland, St. Augustin/Berlin (aktualizované a novelizované vydání; bude vydáno).*

- *Profilace poskytovatelů a priority:* Žádoucí je i jasnější profilace jednotlivých aktérů a institucí občanského vzdělávání. Tyto by měly mít jasnější programovou strukturu a programy lépe zacílené na různé cílové skupiny. Tím by se od sebe více odlišovali. Napomohlo by to nejen větší profesionalizaci oboru, ale také by to usnadnilo získávání nových účastníků a celkově podpořilo zprostředkování občanských kompetencí, o něž jde zejména.
- *Rozšíření horizontu občanského vzdělávání:* Portfolio nabídek jednotlivých aktérů občanského vzdělávání by mělo být znovu promyšleno, aby více zohledňovalo aktuální trendy. Pro rozvoj občanské zralosti je od počátku 21. století nutná i znalost médií, která dokáže zasáhnout širokou společnost. Je také potřeba vyrovnávat tzv. Digital Divide⁴⁴. Vzrůstající důležitost má i rozvoj multikulturních kompetencí, jelikož dochází k masivní internacionalizaci a „odnárodnění“ politických obsahů. Občanské vzdělávání v moderní informační společnosti by mělo také rozvíjet schopnost reflexe.
- ***Zajištění stabilního financování pro aktéry občanského vzdělávání***

Občanské vzdělávání je klíčovým veřejným zájmem. Ze své podstaty ale rozvíjí nekvantifikovatelné a na širokou společnost zaměřené dovednosti, a tudíž nelze jeho účinky zachytit v číslech. Tím se vymyká ekonomickým měřítkům a logice trhu a není schopno se samofinancovat. Jeho kvalita a rozsah tedy zcela závisí na financování z veřejných rozpočtů. To platí jak pro občanské vzdělávání na školách, tak pro nabídku nevládních aktérů působících v této oblasti. Pokud má být zajištěna koncepčnost a dlouhodobé směřování občanského vzdělávání, musí být zajištěna finanční podpora pro fungování institucí. Pokud by se pozornost zaměřila hlavně na podporu projektů, mohlo by občanské vzdělávání degradovat na business, který by nebyl schopen naplnit daný cíl – rozvoj občanské zralosti. Je důležité si uvědomit, že občanské vzdělávání je odkázané na strukturální financování z veřejných prostředků.

44| *Nerovnost v přístupu k moderním technologiím mezi různými skupinami obyvatelstva. (pozn. ed.)*

- **Vytvoření systému hodnocení a standardů kvality**

Jak dokazují šetření, je pro zajištění dlouhodobé kvality občanského vzdělávání nezbytné zavést systém hodnocení a kontroly. Pouze tak bude moci občanské vzdělávání sledovat společenské, politické a technologické trendy a zvyšovat svoji úspěšnost. Pro zavedení jednotných, celoněmeckých vzdělávacích standardů občanského vzdělávání na školách existuje mnoho argumentů. Mimo to je nezbytné stanovit jasnou koncepci předmětu občanské vzdělávání, jeho obsahů a cílů. I v rámci vzdělávání dospělých je nezbytné provádět pravidelná hodnocení poskytovatelů a nabídek občanského vzdělávání. Pouze tak bude možné získat relevantní informace, které poslouží jak politikům, tak i poskytovatelům dalšího vzdělávání a také svazům. Monitoring aktivit by navíc zprůhlednil škálu nabídek vzdělání pro potenciální zájemce. Zájemcům a účastníkům by bylo vysvětleno, jaké různé nabídky existují, v čem jsou silné jednotlivé instituce, jakou kvalitu mohou očekávat a jak najdou, resp. rozpoznají, dobré nabídky. Dalším krokem by mohlo být vytvoření hodnotícího dotazníku, který by se explicitně zaměřoval i na multiplikační efekty. Jeho výsledky by posloužily k rozvoji nabídky i metod jejího zprostředkování.

- **Nový (vlastní) přístup k občanskému vzdělávání**

Má-li být občanské vzdělávání úspěšné a udržitelné ve všech dílčích aspektech, musí být posíleno jeho postavení a také schopnost aktivně propagovat své místo ve vzdělávání. V oblasti školství by mělo dojít k promyšlení nové a jasné koncepce samostatného výukového předmětu občanské výchovy. Ale také v rámci spojených předmětů, v nichž občanské vzdělávání představuje pouze jednu část, by výuka měla být zaměřena především na rozvoj občanské zralosti. Tím by se zamezilo degradaci a ekonomizaci výuky občanského vzdělávání, již můžeme v současnosti pozorovat. Občanské vzdělávání by si v rámci profesního a dalšího vzdělávání mělo zachovat svůj specifický profil. V těch případech, kde není možné tento současný trend zvrátit, by měla být přinejmenším dle profese zdůrazněna jeho politicko-společenská důležitost. Aby mohlo dojít k novému (vlastnímu) pochopení a přístupu k občanskému vzdělávání, musí se posílit obecné povědomí o významu a rozsahu jeho úlohy, tj. rozvoje občanské zralosti, ve smyslu proaktivního společenského vzdělávání. Občanské vzdělávání by mělo být chápáno více jako „reklamní agentura pro demokracii“,

je třeba se rozhodně ohradit proti jeho někdy zkreslenému chápání ze strany společnosti a politiky jako „hasiče, který má narukovat teprve až když hoří“.

▪ ***Intenzivnější práce s veřejností a zhodnocení občanského vzdělávání***

Je třeba vyhodnotit současný postoj veřejnosti k občanskému vzdělávání, jeho působení ve společnosti i jeho účinnost. Zjevně existuje potřeba uplatnit nové strategie pro práci s veřejností. Od institucí občanského vzdělávání to vyžaduje větší úsilí při tvorbě vhodných marketingových koncepcí k tomu, aby byly schopny svoji práci zajímavě prezentovat a vysvětlovat význam svých nabídek pro jednotlivce i pro společnost. Tento úkol platí ale i pro politicky odpovědné osoby, které si musí lépe uvědomit závažnost tohoto problému, aktivně se podílet na práci s veřejností a posilovat obecné pochopení pro význam občanského vzdělávání. I tento úkol předpokládá, že dojde k systémovému propojení aktérů občanského vzdělávání s politickými činiteli. Obecné pochopení pro význam občanského vzdělávání je možné zvýšit pouze spojením sil a spoluprací. Obsahem takovéto PR-strategie by měly být:

- Reklama na občanské vzdělávání, která bude mít široký dopad a vysvětlí význam občanského vzdělávání pro schopnost orientace občana ve stále více mezinárodním, demokratickém světě.
- Posílení pochopení významu občanského vzdělávání a jeho prestiže, jako na politice nezávislého způsobu rozvoje demokratických občanských kompetencí. Demokracie jako taková by měla být prezentována nejen jako způsob vládnutí, ale obecně jako forma života a společnosti.
- Uznání základních občanských a občansko-společenských kompetencí jakožto klíčových schopností (soft skills), které jsou neodmyslitelnou součástí celoživotního učení.

7. OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ – DLOUHODOBÝ ÚKOL

Občanské vzdělávání je nikdy nekončící úkol, který musí čelit neustále přicházejícím výzvám. Vzhledem k politickým a společenským změnám a technologickým inovacím se neustále vyvíjí a proměňuje, pro jeho existenci je však nezbytné pochopení jeho zásadního významu a zajištění stálých rámcových podmínek. V tomto ohledu by Německo mohlo být inspirací.

K podstatě občanského vzdělávání patří dialektika konsenzu a střetu, jež je jedním z cílů občanského vzdělávání: konsenzus na svobodně-demokratických základech společnosti a na obecně závazné hodnotové orientaci; střet ve smyslu každodenních politických rozepří a otevřené soutěže o nejlepší řešení. Přitom musí občanské vzdělávání odrážet pluralitu společnosti.

Od ní se odvíjí také důraz na pluralitní strukturu občanského vzdělávání, v níž se může projevit politické, společenské a ideologické směřování jednotlivých institucí. Stát zde má mimořádnou odpovědnost: sám působí jako aktér občanského vzdělávání a finančně podporuje nevládní aktéry včetně politických nadací. V prvním případě se jeho nabídky vzdělání řídí striktním příkazem neutrality; ve druhém umožňuje a finančně podporuje koexistenci různých, konkurenčních pohledů bez toho, aby sám dělal či směl dávat předlohy k jejich obsahům.

Občanské vzdělávání není nástrojem pro zajištění moci ani pro stranickou politiku, nýbrž obsáhlým úkolem s cílem posílit společenské základy demokratického řádu a učinit společnost způsobilou k politické účasti. Ve zkratce: nejde o to, koho občané volí, ale že volí a že se účastní. Toto platí především pro stát jako aktéra občanského vzdělávání, platí ale i obecně pro chápání nevládních aktérů včetně politických nadací.

Úspěšné občanské vzdělávání je vždy aktem rovnováhy – mezi každodenními vášněmi v politice a základním chápáním demokracie, mezi technologickým pokrokem a tradičními metodami, mezi ekonomickými čísly a přidanou hodnotou, mezi zvládnutím aktuálních problémů a prevencí. I to ho činí tak zajímavým.

O AUTORECH

WERNER BÖHLER

Werner Böhler je držitelem doktorského titulu v oboru ekonomie. Svoji profesní kariéru zasvětil občanskému vzdělávání. Od roku 1984 působil na různých pozicích v Konrad-Adenauer-Stiftung. Byl ředitelem poboček v Nikaragui, Argentině a Jižní Africe. Po pádu železné opony působil mimo jiné jako ředitel oddělení Evropa, později i oddělení Latinská Amerika. Od roku 2012 je ředitelem poboček Konrad-Adenauer-Stiftung v České republice a na Slovensku.

PETR ČÁP

Petr Čáp vystudoval obor pedagogika na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2005 se věnuje dalšímu vzdělávání pedagogických pracovníků v oblasti výchovy k demokratickému občanství a lidským právům. V letech 2008 až 2011 pracoval jako pedagog a vedoucí vzdělávacích programů v africké Zambii a Angole. Od roku 2011 působí jako ředitel Centra občanského vzdělávání při Masarykově univerzitě.

ALENA FALATHOVÁ

Alena Falathová vystudovala evropská studia v Centru pro studium evropské integrace při Univerzitě v Bonnu. Přes deset let působí v neziskovém sektoru, kde se věnuje občanskému vzdělávání. Působila v Asociaci pro mezinárodní otázky a think tanku Evropské hodnoty. V době českého předsednictví v EU

zastávala pozici liaison officera pro neformální ministerská zasedání na Úřadu vlády České republiky. Od roku 2010 pracuje jako projektová manažerka v Konrad-Adenauer-Stiftung.

ONDŘEJ KALINA

Ondřej Kalina získal magisterský titul v oboru politologie, ekonomie a soudobé dějiny a doktorát z politologie na univerzitě v Pasově. Jeho dizertační práce se zabývá úvahami o budování nadnárodního občanství v Evropské unii. Od roku 2010 je Ondřej Kalina vědeckým pracovníkem na Akademie für Politische Bildung v bavorském Tutzingu. Jeho výzkumné oblasti zahrnují evropskou integraci a výzvy na rozhraní politických a společenských změn. Vyučuje, přednáší a publikuje o procesu evropské integrace, konzolidace nových demokracií či politické participaci a též o aktuálních výzvách politického vzdělávání. Od roku 2009 se rovněž podílí jako externí pracovník na výzkumech pro nadaci Konrad-Adenauer-Stiftung v oblasti analýz občanského vzdělávání ve Spolkové republice Německo. Získal stipendia a granty mimo jiné od Elitenetzwerk Bayern, Deutsche Forschungsgemeinschaft a nadace Dr. Hans Kapfinger-Stiftung. V roce 2009 byla jeho disertační práce oceněna Bavorskou cenou kultury.

ONDŘEJ MATĚJKA

Ondřej Matějka vystudoval v Praze historii a politologii. Od roku 1998 je aktivní v občanském sdružení Antikomplex, od roku 2000 je jeho jednatelem a později ředitelem. Antikomplex se zabývá kritickou reflexí dějin, zejména německojazyčných dějin českých zemí. V roce 2008 spoluzaložil Centrum občanského vzdělávání Masarykovy univerzity v Brně a dodnes v něm působí. Centrum se zasazuje o rozvoj občanského vzdělávání. Vyučuje na Katedře studií občanské společnosti FHS UK v Praze.

TOMÁŠ PROTIVÍNSKÝ

Tomáš Protivínský vystudoval obecnou matematiku v Praze a psychologii a environmentální studia v Brně. Dlouhodobě se zabývá neformálním vzděláváním, především jako lektor a organizátor zážitkových a vzdělávacích kurzů. Od roku 2010 pracuje jako výzkumný pracovník v Centru občanského vzdělávání při Masarykově univerzitě.

ZASTOUPENÍ KONRAD-ADENAUER-STIFTUNG V ČESKÉ REPUBLICE

Hlavními principy a zásadami Konrad-Adenauer-Stiftung jsou svoboda, spravedlnost a solidarita. Konrad-Adenauer-Stiftung je německá politická nadace, která je ideově blízká Křesťansko-demokratické unii (CDU). Úkolem i závazkem nadace je uchování duchovního dědictví prvního německého kancléře Konrada Adenauera, které spočívá především v demokratické obnově Německa, ve vizi sjednocené demokratické Evropy, orientaci na sociálně-tržní hospodářství a ukotvení v transatlantickém hodnotovém systému. Odkazem Konrada Adenauera je také důraz na křesťansko-demokratické hodnoty v politice i ve společnosti. Nadace se proto zasazuje o takové společenské podmínky, které garantují každému jedinci nedotknutelnou důstojnost a ústavou dané svobody, práva a povinnosti. Právě jedinec je výchozím bodem sociální spravedlnosti, svobodného demokratického právního řádu a udržitelného hospodářského rozvoje.

Konrad-Adenauer-Stiftung působí v Německu i po celém světě. V Německu má dvě centrály v Berlíně a v Sankt Augustinu, mimo to je zastoupena v jednotlivých spolkových zemích šestnácti regionálními vzdělávacími instituty a dvěma vzdělávacími centry. V zahraničí má nadace více než osmdesát poboček, které zajišťují projekty ve sto dvaceti zemích. V roce 1991 ote-

vřela Konrad-Adenauer-Stiftung svoje zastoupení i v Praze a ve spolupráci s významnými aktéry z oblasti české státní správy a politiky, vysokého školství a občanské společnosti organizuje ročně kolem sto padesáti projektů.

Cílem zastoupení Konrad-Adenauer-Stiftung v České republice je podpora svobodné demokratické společnosti a demokratického řádu, stejně tak jako rozvoj tržního, sociálního a ekologicky orientovaného hospodářského systému, integrovaného do struktur společného vnitřního trhu EU. Konrad-Adenauer-Stiftung v České republice také podporuje zintenzivnění bilaterálních vztahů mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo jako partnerů ve sjednocené Evropě. Kromě toho nadace podporuje integraci České republiky do Evropské unie a usiluje o to, aby Česká republika hrála aktivnější roli ve společenství evropských států.

Pluralitní společensko-politický dialog a občanské vzdělávání jsou stěžejními pilíři projektů, které nadace realizuje ve spolupráci s českými partnerskými organizacemi. Smyslem této činnosti je zvýšit zájem společnosti o politiku, posílit angažovanost občanů v demokratických procesech a rozvinout u občanů kompetence nezbytné pro demokratickou participaci. Za tímto účelem nadace podporuje konference, workshopy, letní školy, kulaté stoly, přednášky atd. Nadace také uděluje stipendia pro vysokoškolské studium či stáže v zahraničí. Tyto formy vzdělávání a publikační činnost jsou hlavními aktivitami zastoupení Konrad-Adenauer-Stiftung v České republice.

POUŽITÁ LITERATURA

Abs, Hermann Josef/Massing, Peter 2004: Nationale Bildungsstandards für die politische Bildung, Schwalbach/Ts.

Ahlheim, Klaus/Heger, Bardo 2006: Wirklichkeit und Wirkung politischer Erwachsenenbildung, Schwalbach/Ts.

Ahlheim, Klaus /Schillo, Johannes (Hrsg.) 2012: Politische Bildung zwischen Formierung und Aufklärung, Hannover.

Arbeitsausschuss für politische Bildung 1988: Politische Bildung in der Weiterbildung, v: Materialien zur Politischen Bildung. Analysen. Berichte. Dokumente 2/1988: str. 82–89.

Arbeitskreis deutscher Bildungsstätten 2007: Jahresbericht 2007. Politische Bildung und Teilhabe fördern, Berlin.

Arbeitskreis deutscher Bildungsstätten 2011: Kooperationen mit Schulen im neuen Programm Politische Jugendbildung im AdB. Jahresbericht 2011, Berlin.

Arbeitskreis deutscher Bildungsstätten 2011: Verstehen – Mitmachen – Gestalten. Politische Bildung im AdB. Jahresbericht 2011, Berlin.

Bargel, Tino 2008: Wandel politischer Orientierungen und gesellschaftlicher Werte der Studierenden. Studierendensurvey: Entwicklungen zwischen 1983 und 2007. Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bonn/Berlin.

Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung 2013: Lehrerbildung in Bayern. DII 2: Fachwissenschaftliche Ausbildung im Studienjahr 2011/12, München.

Becker, Helle 2011: Praxisforschung nutzen, politische Bildung weiterentwickeln – Studie zur Gewinnung und Nutzbarmachung von empirischen Erkenntnissen für die politische Bildung in Deutschland. Ein Projekt des Arbeitskreises

- deutscher Bildungsstätten mit dem Bundesausschuss politische Bildung. Dfl 1: Auswertungsbericht, Essen/Berlin.
- Beer, Wolfgang (Hrsg.) 1999: Politische Erwachsenenbildung. Ein Handbuch zu Grundlagen und Praxisfeldern, Bonn.
- Behrmann, Günther C./Grammes, Tilmann/Reinhardt, Sabine/Hampe, Peter 2009: Politik: Kerncurriculum Sozialwissenschaften in der gymnasialen Oberstufe, v: Tenorth, Heinz-Elmar (Hrsg.) 2009: Kerncurriculum Oberstufe II: Biologie, Chemie, Physik – Geschichte, Politik. Expertisen – im Auftrag der KMK, Weinheim/Basel: str. 322–405.
- Bělohradský, V. 2012: Odvrat od smyslu: o současné krizi. In Krize, nebo konec kapitalismu? Praha: Prostor.
- Osler, A. et Starkey, H. 2006: Education for Democratic Citizenship: a review of research, policy and practice 1995–2005. Research Papers in Education, 24, str. 433–466.
- Besand, Anja 2004: Angst vor der Oberfläche. Zum Verhältnis ästhetischen und politischen Lernens im Zeitalter Neuer Medien, Schwalbach/Ts.
- Beutel, Wolfgang/Fauser, Peter (Hrsg.) 2009: Kerngeschäft oder Beiwerk? Demokratie als schulpädagogischer Entwicklungsbegriff, Schwalbach/Ts.
- Beutel, Wolfgang/Fauser, Peter 2001: Erfahrene Demokratie. Wie Politik praktisch gelernt werden kann, Opladen.
- Biedermann, Horst/Oser, Fritz/Quesel, Carsten (Hrsg.) 2007: Vom Gelingen und Scheitern politischer Bildung. Studien und Entwürfe, Zürich.
- Boeser, Christian et al. 2007: Politische Bildung in Bayern vernetzen. Einsichten und Perspektiven, in: Bayerische Zeitschrift für Politik und Geschichte 2/2007.
- Breit, Gotthard/Siegfried Schiele (Hrsg.) 2002: Demokratie-Lernen als Aufgabe der politischen Bildung, Bonn.
- Bundesausschuss politische Bildung 1997: Außerschulische Politische Bildung ist ein konstitutives Element demokratischer politischer Kultur. Erklärung des Arbeitsausschusses für Politische Bildung, Bonn.
- Bundesinstitut für Berufsbildung (Hrsg.) 2009: Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2009. Informationen und Analysen zur Entwicklung der beruflichen Bildung, Bonn.
- Bundesinstitut für Berufsbildung (Hrsg.) 2012: Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2012. Informationen und Analysen zur Entwicklung der beruflichen Bildung, Bonn.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung 2006: Berichtssystem Weiterbildung IX. Integrierter Gesamtbericht zur Weiterbildungssituation in Deutschland, Berlin/Bonn.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung 2008: Berufsbildungsbericht 2008, Berlin/Bonn.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung 2008: Grund- und Strukturdaten 2007/2008. Daten zur Bildung in Deutschland. Berlin/Bonn.

Bundesministerium für Bildung und Forschung 2008: Wandel politischer Orientierungen und gesellschaftlicher Werte der Studierenden. Studierendensurvey: Entwicklungen zwischen 1983 und 2007, Berlin/Bonn.

Bundesministerium für Bildung und Forschung 2011: Weiterbildungsverhalten in Deutschland. AES 2010 Trendbericht, Berlin/Bonn.

Bundesministerium für Bildung und Forschung 2012: Berufsbildungsbericht 2012, Berlin/Bonn.

Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.) 2008: Jahresbericht 2006/2007, Bonn.

Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.) 2010: Jahresbericht 2008/2009, Bonn.

Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.) 2012: Jahresbericht 2010/2011, Bonn.

Center for Civic Education (CCE) 1994/2003: National Standards for Civics and Government, Calabasas, CA.

de Haan, Gerhard 2004: Politische Bildung für Nachhaltigkeit, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B7-8/2004: str. 39–46.

Detjen, Joachim 2007: Politische Bildung. Geschichte und Gegenwart in Deutschland, München.

Deutscher Bundestag (Hrsg.) 1990: Zukünftige Bildungspolitik – Bildung 2000. Schlussbericht der Enquete Kommission des Deutschen Bundestages, Bonn.

Deutsches PISA-Konsortium 2001: PISA 2000. Basiskompetenzen der von Schülerinnen und Schülern im internationalen Vergleich, Opladen.

Edelstein, Wolfgang/Fausser, Peter 2001: Demokratie lernen und leben. Gutachten zum Programm BLK, Bonn.

Eith, Ulrich/Rosenzweig, Beate (Hrsg.) 2005: Jugend und Politik. Bestandsaufnahme, Bewertungen und Konsequenzen, Schwalbach/Ts.

Europäische Kommission 2000: Memorandum über lebenslanges Lernen, SEK vom 30. Oktober 2000, Brüssel (<http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/MemorandumDe.pdf>).

Expertenkommission 'Finanzierung Lebenslangen Lernens' 2004: Finanzierung Lebenslangen Lernens. Der Weg in die Zukunft. Schlussbericht, Bielefeld.

Freudenberg Stiftung (Hrsg.) 2001: Gutachten und Empfehlungen. Demokratie lernen und leben. 3 Bde., Weinheim.

Friedrich-Ebert-Stiftung (Hrsg.) 2011: Demokratie in Deutschland 2011, Berlin.

Fritz, Karsten/Maier, Katharina/Böhnisch, Lothar 2006: Politische Erwachsenenbildung. Trendbericht zur empirischen Wirklichkeit der Politischen Bildungsarbeit in Deutschland, Weinheim/München.

Gauger, Jörg-Dieter 2003: Zum aktuellen Stand der politischen Bildung, in: Kreklau, Carsten/Siegers Josef (Hrsg.) 1982ff.: Handbuch der Aus- und Weiterbildung. Politik. Praxis. Finanzielle Förderung, Köln.

- Gesellschaft für Politikdidaktik und politische Jugend- und Erwachsenenbildung (Hrsg.) 2004: Politische Bildung zwischen individualisiertem Lernen und Bildungsstandards, Schwalbach/Ts.
- Gesellschaft für Politikdidaktik und politische Jugend- und Erwachsenenbildung 2004: Nationale Bildungsstandards für den Fachunterricht in der Politischen Bildung an Schulen, Schwalbach/Ts.
- Gesellschaft für Politikdidaktik und politische Jugend- und Erwachsenenbildung (Hrsg.) 2007: Wirkungsforschung zur politischen Bildung im europäischen Vergleich, Schwalbach/Ts.
- Gille, Martina/Sardei-Biermann, Sabine/Gaiser, Wolfgang/de Rijke, Johann 2006: Jugendliche und junge Erwachsene in Deutschland. Lebensverhältnisse, Werte und gesellschaftliche Beteiligung 12- bis 29-Jähriger, Wiesbaden.
- Grün, Stefanie/Kurz, Martin Hendrik 2012: Fernunterrichtsstatistik 2011 (hg. vom Forum DistanCE-Learning – Der Fachverband für Fernlernen und Lernmedien e.V.), Hamburg.
- Hafeneger, Benno (Hrsg.) 1997: Handbuch politische Jugendbildung, Schwalbach/Ts.
- Hafeneger, Benno (Hrsg.) 2011: Handbuch Außerschulische Jugendbildung. Grundlagen – Handlungsfelder – Akteure, Schwalbach/Ts.
- Henkenborg, Peter/Krieger, Anett/Pinseler, Jan/Behrens, Rico 2008: Politische Bildung in Ostdeutschland. Demokratie-Lernen zwischen Anspruch und Wirklichkeit, Wiesbaden.
- Himmelmann, Gerhard 2006: Leitbild Demokratieerziehung, Schwalbach/Ts.
- Himmelmann, Gerhard 2007: Demokratie Lernen – als Lebens-, Gesellschafts- und Herrschaftsform, Schwalbach/Ts.
- Himmelmann, Gerhard/Lange, Dirk (Hrsg.) 2005: Demokratiekompetenz. Beiträge aus Politikwissenschaft, Pädagogik und Politischer Bildung, Wiesbaden.
- Horn, Heike/Ambos, Ingrid 2012: Weiterbildungsstatistik im Verbund 2010 – Kompakt, Bonn.
- Hufer, Klaus-Peter/Pohl, Kerstin/Scheurich, Imke (Hrsg.) 2007: Positionen der politischen Bildung/2. Ein Interviewbuch zur außerschulischen Jugend- und Erwachsenenbildung, Schwalbach/Ts.
- Huntemann, Hella/Reichart, Elisabeth 2012: Volkshochschul-Statistik. 50. řada. pracovní rok 2011, Bonn.
- Jung, Eberhard (Hrsg.) 2005: Standards für die politische Bildung. Zwischen Weltwissen, Teilhabekompetenz und Lebenshilfe, Wiesbaden.
- Jungfer, Hedda/Tammena, Heiko (Hrsg.) 2006: Politische Bildung in der Mediendemokratie, Schwalbach/Ts.
- Kahne, J. et Westheimer, J. 2006: The Limits of Political Efficacy: Educating Citizens for a Democratic Society. Political Science & Politics, ročník 39, číslo 2, str. 289–296.

- Kalina, Ondřej 2011: Wenn Sisyphos zum Baumeister avanciert ... Zum Modernisierungsbedarf des immerwährenden Projekts politische Bildung, v: Schröder, Michael (Hrsg.): Demokratie unter Druck. Herausforderungen für Politik und politische Bildung, München: str. 63–76.
- Kalina, Ondřej 2013: Erfolgreich. Politisch. Bilden. Faktensammlung zum Stand der politischen Bildung in Deutschland, St. Augustin/Berlin (aktualizované a novelizované vydání; bude vydáno).
- Klieme, Eckhard/Abs, Hermann Josef/Dietrich, Martina 2004: Evaluation des BLK-Modellprogramms Demokratie lernen und leben, Dipf.
- Konrad-Adenauer-Stiftung e. V./Friedrich-Ebert-Stiftung e. V./Friedrich-Naumann-Stiftung/Hanns-Seidel-Stiftung e. V./Heinrich-Böll-Stiftung e. V./Rosa-Luxemburg-Stiftung e. V. 2011: Die Bildungsarbeit der Politischen Stiftungen in Deutschland, St. Augustin/Bonn/Potsdam/Berlin/München.
- Koscheck, Stefan 2011: Weiterbildungsangebot, v: Leszczensky, Michael/Gehrke, Birgit/Helmrich, Robert (Hrsg.): Bildung und Qualifikation als Grundlage der technologischen Leistungsfähigkeit Deutschlands. Bericht des Konsortiums „Bildungsindikatoren und technologische Leistungsfähigkeit“, Hannover, str. 123–129.
- Koscheck, Stefan/Schade, Hans-Joachim 2012: wbmonitor Umfrage 2011: Weiterbildungsanbieter im demografischen Wandel. Zentrale Ergebnisse im Überblick, Bonn.
- Kreklaue, Carsten/Siegers Josef (Hrsg.) 1982ff.: Handbuch der Aus- und Weiterbildung. Politik. Praxis. Finanzielle Förderung, Köln.
- Lange, Dirk 2010: Monitor politische Bildung. Daten zur Lage der politischen Bildung in der Bundesrepublik Deutschland (unter Mitarbeit von Alexander Bähr und Joachim Stöter), Schwalbach/Ts.
- Lange, Dirk 2011: Politische Erwachsenenbildung in Niedersachsen. Eine Bestandsaufnahme des Angebotes zur Politischen Bildung der Mitglieder des Bundes für freie Erwachsenenbildung e. V. (unter Mitarbeit von Alexander Bähr), Baltmannsweiler.
- Lange, Dirk (Hrsg.) 2007: Konzeptionen Politischer Bildung, Baltmannsweiler.
- Lange, Dirk (Hrsg.) 2011: Entgrenzungen. Gesellschaftlicher Wandel und Politische Bildung, Schwalbach/Ts.
- Lange, Dirk/Buschmann, Frank (Hrsg.) 2006: Politische Bildungsforschung, Baltmannsweiler.
- Lange, Dirk/Himmelman, Gerhard (Hrsg.) 2007: Demokratiebewusstsein. Interdisziplinäre Annäherung an ein zentrales Thema der Politischen Bildung, Wiesbaden.
- Lange, Dirk/Reinhardt, Volker (Hrsg.) 2007: Basiswissen Politische Bildung, Hohengehren.

- Lange, Dirk /Fischer, Sebastian (Hrsg.) 2011: Politik und Wirtschaft im Bürgerbewusstsein. Untersuchungen zu den fachlichen Konzepten von Schülerinnen und Schülern in der Politischen Bildung, Schwalbach/Ts.
- May, Michael 2007: Demokratiefähigkeit und Bürgerkompetenzen. Kompetenztheoretische und normative Grundlagen der politischen Bildung, Wiesbaden.
- Metten-Jäckel, Bettina 2003: Finanzierung politischer Bildung. Hart(z)e Zeiten in der Förderpolitik, v: DIE-Magazin, 2/2003: str. 28–31.
- Münch, Ursula 2012: Politische Bildung und die Misere von Politik und Politikwissenschaft, v: Zeitschrift für Politikwissenschaft, ročník 22, sešit 3: str. 449–457.
- Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy, Ústav pro na pro informace ve vzdělávání, P. Soukup (vyd.), Praha 2010.
- Oberreuter, Heinrich (Hrsg.) 2009: Standortbestimmung Politische Bildung, Schwalbach/Ts.
- Palmer, Christoph E. 2002: E-Learning. Die Revolution des Lernens gewinnbringend einsetzen, v: Scheffer, Ute/Hesse, Friedrich W. (Hrsg.): E-Learning. Die Revolution des Lernens gewinnbringend einsetzen, Stuttgart 2002: str. 13–14.
- Plünnecke, Axel/Riesen, Ilona/Stettes, Oliver (Institut der deutschen Wirtschaft Köln, im Auftrag der Initiative Neue Soziale Marktwirtschaft 2009: Bildungsmonitor 2009. Forschungsbericht, Köln.
- Pohl, Kerstin (Hrsg.) 2007: Positionen der politischen Bildung/1. Ein Interviewbuch zur Politikdidaktik, Schwalbach/Ts.
- Protivínský, T.; Čáp, P. 2012: Občanské vzdělávání v knihovnách: Výzkum vzdělávacích preferencí návštěvníků veřejných knihoven v oblasti občanského vzdělávání dospělých. Brno: MUNI PRESS.
- Prudký, L. et al. 2009. Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky. Praha: Academia.
- Pukas, Dietrich 2009: Berufsschulpolitik und politische Bildung in der Berufsschule. Zwischen demokratisch-emanzipatorischem Anspruch und sozio-ökonomischem Gestaltwandel in Deutschland: Eine sozial-historische Untersuchung mit Schwerpunkt um die Jahrhundertwende 2000, Hamburg.
- Reichart, Elisabeth/Huntemann, Hella 2009: Volkshochschul-Statistik 2008 – Zahlen in Kürze, Bonn.
- Reinhardt, Volker 2004: Aspekte der politischen Bildung nach 1945. Politische Erwachsenenbildung unter dem Einfluss schulischer politischer Bildung, Hamburg.
- Rexing, Volker 2008: Politische Bildung am Berufskolleg: interdisziplinär und berufsbezogen, Aachen.
- Richter, Dagmar 2007: Das politische Wissen von Grundschülerinnen und -schülern, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B32-33/2007: str. 21–26.

- Rudolf, Karsten/Zeller-Rudolf, Melanie 2004: Politische Bildung. Gefragte Dienstleisterin für Bürger und Unternehmen, Bielefeld.
- Rudolf, Karsten 2002: Bericht politische Bildung. Was wollen die Bürger? Eine Marktanalyse zur außerschulischen politischen Bildung in Deutschland, Büdigen.
- Rudolf, Karsten 2002: Politische Bildung: (k)ein Thema für die Bevölkerung? Was wollen die Bürger? Ergebnisse und Schlussfolgerungen einer repräsentativen Bevölkerungsbefragung, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B45/2002: str. 45–53.
- Rudolf, Karsten 2003: Marktforschung für die außerschulische politische Bildung. Chancen, Grenzen, Strategien, Büdigen.
- Sander, Wolfgang (Hrsg.) 2009: Politikdistanz. Alte Aufgaben und neue Ansätze politischer Bildung, Schwalbach/Ts.
- Sander, Wolfgang (Hrsg.) 2005: Handbuch politische Bildung, Schwalbach/Ts.
- Sander, Wolfgang 2002: Politische Bildung nach der Jahrtausendwende. Perspektiven und Modernisierungsaufgaben, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B45/2002: str. 36–44.
- Sander, Wolfgang 2008: Politik entdecken – Freiheit leben. Didaktische Grundlagen politischer Bildung, Schwalbach/Ts.
- Schade, Hans-Joachim/Koscheck, Stefan 2011: Geschäftsklima und Anbieterstrukturen im Fokus des wbmonitor 2010, in: Bundesinstitut für Berufsbildung (Hrsg.): Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2011. -Informationen und Analysen zur Entwicklung der beruflichen Bildung, Bonn: str. 313–318.
- Scharenberg, Albert 2004: Zustand und Perspektiven der politischen Bildungsarbeit in Ostdeutschland, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, B7-8/2004: 7–15.
- Schiele, Siegfried 2004: Ein halbes Jahrhundert staatliche politische Bildung in Deutschland, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, B7-8/2004: 3–6.
- Schröder, Achim/Balzter, Nadine/Schroedter, Tommy 2004: Politische Jugendbildung auf dem Prüfstand. Ergebnisse einer bundesweiten Evaluation, Weinheim/München.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. et Losito, B. (2010). Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Sliwka, Anne 2008: Bürgerbildung. Demokratie beginnt in der Schule, Weinheim.
- Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München 2012: Bildungsbericht Bayern, München.
- Statistisches Bundesamt 2012: Schulen auf einen Blick, Wiesbaden.
- Statistisches Bundesamt 2012: Weiterbildung, Wiesbaden.
- Stiller, Edwin 2004: Neue Qualität in der Politischen Bildung durch Standards und Kerncurricula?, v: Gesellschaft – Wirtschaft – Politik, 2/2004: str. 179–192.
- Tippelt, Rudolf/von Hippel, Aiga (Hrsg.) 2011: Handbuch Erwachsenenbildung/Weiterbildung, Wiesbaden.

- TNS Infratest Sozialforschung 2008: Weiterbildungsbeteiligung in Deutschland – Eckdaten zum BSW-AES 2007, München.
- Uhl, Katrin/Ulrich, Susanne/Wenzel, Florian M. (Hrsg.) 2004: Evaluation politischer Bildung. Ist Wirkung messbar?, Gütersloh.
- Vorholt, Udo 2003: Institutionen politischer Bildung in Deutschland. Eine systematisierende Übersicht, Frankfurt am Main.
- Weiland, Meike/Weiß, Christina 2009: Weiterbildungsstatistik im Verbund 2007 – Kompakt, Bonn.
- Weißeno, Georg (Hrsg.) 2007: Wörterbuch Politische Bildung, Schwalbach/Ts.
- Weißeno, Georg (Hrsg.) 2008: Politikkompetenz. Was Unterricht zu leisten hat, Bonn.
- Weißeno, Georg 2005: Politik besser verstehen. Neue Wege der politischen Bildung, Wiesbaden.
- Weißeno, Georg 2005: Standards für politische Bildung, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B12/2005: str. 32–38.
- Wessely, Uli 2004: Politische Bildung in der globalen Wissensgesellschaft, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B7-8/2004: str. 32–38.
- Widmaier, Benedikt/Nonnenmacher, Frank (Hrsg.) 2011: Partizipation als Bildungsziel. Politische Aktion in der politischen Bildung, Schwalbach/Ts.
- Zedler, Reinhard 2007: Politische Bildung in der dualen Berufsausbildung, v: Aus Politik und Zeitgeschichte, B32-33/2007: str. 34–38.
- Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)
- Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)

***Demokracie je stálým úsilím o politickou výchovu
a výchovu občanstva vůbec.***

Tomáš Garrigue Masaryk, 1925

Konrad
Adenauer
Stiftung